STOCKHOLM

under

MEDELTIDEN och VASATIDEN

KORT FRAMSTÄLLNING

af

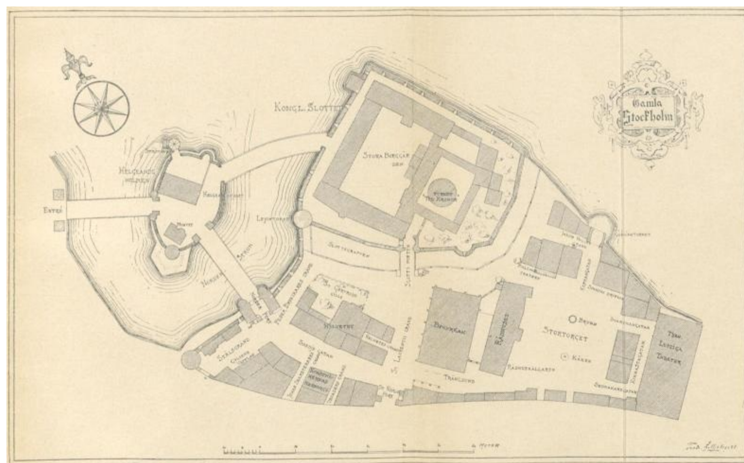
HANS HILDEBRAND, FREDRIK LILLJEKVIST,
GUSTAF UPMARK och F. U. WRANGEL

jemte

FÖRARE
GENOM GAMLA STOCKHOLM

STOCKHOLM 1897
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Etsningarna äro utförda af Silfversparres Nya Grafiska Aktiebolag.

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk har digitaliserats av British Library och anpassats för Projekt Runeberg i december 2013 av Ralph E.

FÖRORD.

Afdelningen »Gamla Stockholm» vid 1897 års Allmänna Konst- och Industriutställning är afsedd icke blott att tjena till förströelse för utställningsbesökande, utan fastmer att i det ultra moderna Stockholm lemna en historisk

rigtig kulturbild från Sveriges hufvudstad sådan den tedde sig under Vasakonungarnas tid. Anordningarna inom »Gamla Stockholm» hafva ledts af ett utskott, under Riksantikvarien H. Hildebrands ordförandeskap och hvilket för öfrigt består af Herrar: F. G. Althainz, J. Jahnsson, H. Levin, Fredr. Lilljekvist, Robert Schumburg, G. Upmark och F. U. Wrangel. Planen och ritningarna äro uppgjorda af arkitekt Fredr. Lilljekvist, hvilken äfven af utställningens förvaltningsutskott utsetts till föreståndare för det hela. För att åt utställningen möjliggöra realiserandet af planen, hafva ett tjugutal enskilda för saken intresserade personer bildat en garanti för täckande af möjligen uppstående brist.

För dem som önska få en, om ock kortfattad redogörelse, för hvad Stockholm var under medeltiden samt under de första konungarna af Vasahuset, äro följande korta utkast tillkomna. Utan något som helst anspråk på fullständighet, gifva de sig ej ut för att vara annat än i förbigående gjorda anteckningar om det Stockholm, som blomstrade vid slutet af 1500-talet, jemte några antydningar om dess uppkomst och förhistoria.

Vid sammanställandet af denna redogörelse hafva varit verksamma Herrar: H. Hildebrand, Fredr. Lilljekvist, G. Upmark och F. U. Wrangel, hvilken sist nämnda varit redaktör.

Såsom afslutning bifogas en vägledning genom »Gamla Stockholm».

Stockholms äldsta öden belysas ej af samtida handlingar, ty säkert är att orten långt före den tid då dess namn första gången förekommer i permebrefven var bebyggd. Flera försök att fastslå tiden för dess grundläggande ha gjorts, utan att man lyckats komma till något definitivt resultat. Hvad man med visshet känner är, att Stockholm första gången nämnes 1252 i juli månad såsom dateringsort för konung Valdemars och Birger Jarls skyddsbref för Fogdö. Redan samma år den 19 augusti har Birger Jarl äfven i Stockholm (eller på Stockholms slott?) utfärdat ett bref rörande fattigtionde till Upsala domkyrka. Det är sannolikt med dessa handlingar till stöd och den s. k. större rimkrönikan såsom bevismedel, Stockholms tidigare historieskrifvare uppgifvit, att Birger Jarl mot midten af 1200-talet anlagt denna stad samt begåfvat den med dess första privilegier.

Rad ur det första dokument, hvari namnet Stockholm förekommer (1252).

Utan att vilja gendrifva denna uppgift kan man likväl med fog påstå, att intet bevis till dess bestyrkande föreligger.Det sannolikaste är, att orten redan före midten af 1200-talet började antaga form af ett mera stadslikt ordnadt samhälle. Kanske var här länge endast en köping eller en marknadsplats, som uppblomstrat till följd af det förmånliga läget. Kanske också att på den plats, där nu Stockholms slott är beläget reste sig en skans eller borg, som hade gamla anor, och att, såsom på andra orter kan påvisas, ett mindre samhälle så småningom uppvuxit, hufvudsakligen befolkadt af köpmän, handtverkare, soldater och andra tillfälliga inbyggare. År efter år tilltog denna af slottet beroende befolkning, och när det sålunda uppkomna samhället vid fientliga anfall måste skyddas liksom borgen och dess innevånare, uppfördes murar, hvilka, utgående från slottet eller borgen omgåfvo det lilla området.

Det påstås äfven, ehuru ej heller detta styrkes af några bevis, att de flyktande borgarne från det 1187 härjade Sigtuna skola slagit sig ned här och således gifvit anledning till Stockholms uppkomst.

Säkert är, att samhället redan mot midten af 1200-talet var af relativ betydelse. I en relation, afgifven af sjöfarande, hvilka 1270 besökt våra farvatten, omnämnes Stockholm. Permebref af 1288 $^{15}/_{7}$ och 1289 $^{15}/_{5}$ gifva tydliga bevis på att staden redan då kunde räknas till de betydligaste i landet.

Dess läge var ovanligt gynnsamt mellan Saltsjön och Mälaren, ehuruväl från höjderna i söder och från sandåsen i norr staden med lätthet kunde beskjutas. På 1200-talet eller dessförinnan, då det ännu kämpades nästan uteslutande man emot man, togs denna olägenhet ej i betraktande.

Under de första århundradena gick stadens tillväxt endast långsamt, och ännu på 1660-talet räknade Stockholm blottomkring 15,000 invånare. Att döma af en resande utländings beskrifning öfver sin ankomst till Stockholm i första början af 1600-talet gjorde sannolikt den lilla staden ett ganska landtligt intryck. Ett utdrag ur denna

beskrifning må här få plats:

Trähus med torftak, efter Olaus Magni.

»Förenämnda stad Stockholm var vid ankomsten helt grön att skåda, liggandes upp emot bergen, såsom alla husen på taken äro helt platta, och, som tillförne förtaldt är, belagda med torf på björknäfver, hvarigenom gräs växer på dem, där man kan bleka; och somlige släppa där några kid i bet, de där ock stundom hoppa öfver gatorna från ett hus till annat och sedan åter komma hem igen, och skulle jämväl i nödens tid där något kunna sås till husbehof. Och genom dessa tak skjuta skorstenarne upp, mest alla hvita, hvilket i förstone är helt underligt att skåda, ej vetandes hvad man därom tro skall. Slottet ligger vid inloppet på höger sida vid staden, hvilken är skön till anseendet, men gammal. Kommande hit till staden, vardt kanonen till dess hedrande afskjuten, ochvordo deras värdigheter af hans majestäts herr amiral ledsagade upp i staden, till Gyllene Solen, hos Valentin Nilses, hvarest deras värdigheter alla tre vordo logerade, och följeslaget inkvarterades hederligen här och där på åtskilliga ställen i borgarhus.»

*

I.

Stadens vapen och insegel.

Stockholms stads äldsta sigill (1296).

Under hvarje i stadens namn utfärdad urkund hängde ett sigill eller insegel, som bekräftade densamma. Äfvenså användes vid andra tillfällen för staden, liksom för konungen, för enskilde och för diverse korporationer ett vapen, företeende samma bilder eller emblem som sigillet. Dessastadsvapen voro i olika städer af mycket växlande beskaffenhet. Det äldsta sigill Stockholm haft, hänger under en urkund af 1296 och visar två med tinnar försedda torn, som stiga upp ur en böljande vattenyta, Det blef dock snart ersatt med ett annat, bättre graveradt och i allo prydligare. Det har anträffats första gången under en handling af 1326 och användes ännu i 1600-talets början.

Stockholms stads sigill 1326.

Under tiden hade likväl ett annat sigill tillkommit. I detta framställes eget nog *Sveriges* skyddshelgons, S:t Eriks krönta hufvud. Det är denna vapenbild, som ännu i dag användes såsom stadens vapen, men har äfven den under olika tider framställts på olika sätt.

Stockholms stads n. v. vapen efter ett sigillaftryck från 1376.

Ett litet sigill, som användes i början af 1500-talet, har en annan typ och innehåller endast en krona, möjligen därigenom lämnande en antydan om att Stockholm är Sveriges hufvudstad.

Stockholms stads sigill (1507).

II.

Befästningar.

Redan 1200-talets Stockholm var omgifvet af en mur, hvilket framgår af nyssnämnda handling af 1288, däri det heter, att de som bodde utom muren, och på malmarna, skulle hafva samma rättigheter som stadsborna själfva.

Om denna mur i den stora eldsvådan 1297, då hela staden skall hafva afbrunnit, äfven förstördes, är ej kändt; äfven torde det vara ganska ovisst, huru långt den sträckte sig i söder. Däremot kan man med anspråk på visshet

försäkra, att den äldsta muren, som utgick från slottet, inneslöt detta samt området inom Bollhusgrändens, Baggens- och Prästgatornas konturer. Detta område befanns dock snart nog alltför otillräckligt; malmarna befolkades visserligen delvis på 1200-talet, men äfven emot och utom stadsmuren började man att bygga, och en ny stadsmur uppfördes. Huru långt man vid en sådan första utvidgning då sträckte sig är kanske ej så lätt att fastställa; att man äfven då varit för sparsam är säkert, ty mot midten af 1500-talet uppfördes åter en ny mur, åtminstone kring vissa delar af staden. År 1550 $^{28}/_{4}$ klagade Hans Gammal öfver en tomt, som han mist västan till och som han måste undanrymma för stadens mur. År 1558 $^{21}/_{3}$ omtalas äfven i tänkeboken, hurusom rådet inför lyckta dörrar beslutit:»att efter denna dag skulle tvenne af rådet hvarje vecka akta på stadens arbete både i grafven för Söder port så ock västan till vid den nya byggnaden att arbetet dess forderligareföregå skall». Den beryktade Göran Persson anhöll 1565 $^{17}/_{12}$ om vederlag för en tomt, som hans fader ägt vid Kornhamn »där nu stadens mur står uppå», och 1589 $^{29}/_{11}$, när sekreteraren Nils Hansson af staden fick tvenne tomter till »frie och egne», heter det, att det skedde, emedan han mist två tomter i S:t Johannes gränd, »där nu stadsmuren uppsatt är».

Karta öfver Staden inom broarna, utvisande de gamla och nya murarnas sannnolika sträckning.Medeltidens Stockholm var på alla sidor omgifvet af vatten, i öster och väster af fjärdar, i norr och söder af sund. Landförbindelsen måste således riktas mot norr och söder, öfver sunden måste broar slås. I stadsmuren måste portar finnas mot norr och söder, men dessa måste vara särskildt skyddade. Det förefaller som om man, på grund af erfarenhet, ansett att de svåraste anfallen mot staden voro att vänta från norr,När hr Karl Knutsson och Engelbrekt ryckte fram mot Stockholm, kommo de dock till söderport. När en fullständig belägring företogs, måste fienden naturligtvis sätta sig i besittning af Södermalm lika väl som af Norrmalm. hvadan man funnit nödigt att åt den norra porten gifva en starkare försvarskraft.

Stadsmuren ensam var dock ej tillfyllest att befästa staden. Redan i äldsta tider voro pålräckor nedslagna i vattnet närmast stadens område. Kanske var en viss port mera utrustad än de andra med värn. Stadens norra del var uppenbarligen den yppersta. Där låg rådhuset mellan sankt Nikolai kyrka och stadens förnämsta torg, i hvilket de förnämsta gatorna utmynnade. Därinvid låg det starkt befästade slottet.

Det är sannolikt, att det är den norra porten, som är afbildad i stadens tvänne äldsta sigill.Man hör stundom sägas, att det är slottet, som är afbildadt i sigillet (se ofvan) men delta är orimligt, ty sigillet är stadens, men slottet var icke stadens och kunde därför icke för denna vara något betecknande. Den norra porten var dubbel och hvardera porten var, för säkerhetens skull, anbragt i ett högt och starkt torn. Porttornen voro således tvenne. I Stockholms stads skottebok talas om det 'yttersta' norra tornet, hvilket förutsätter att det äfven fanns ett innersta.Den höga sandåsen, som från 1300-talet bar namnet Brunkeberget, stupade mot strömmen, genom hvilken han blifvit afskuren, den ström, som på norra sidan skilde stadsholmen från fastlandet. Mellan branten och vattnet fanns en plan yta, smalast i midten, den s. k. sandbron med dess kapell, i hvilket vägfarande, vare sig de foro bort eller hunno sitt mål, hängåfvo sig åt sin andakt, förhoppningarnas eller tacksägelsens, vidare åt väster, där sankt Klaras kloster låg, och åt öster, där sankt Jakobs kyrka var anlagd. Mellan sandbron och den egentliga stadsholmen låg den vida mindre holme, hvilken erhållit namn af det därstädes under 1300-talet anlagda Helgeandshuset eller hospitalet. Från denna holme gick en bro öfver till den norra malmen (sandbron) och en annan till stadsholmen.Här fanns visserligen i strömmen norr om Helgeandsholmen ett par ännu mindre holmar, men dessa saknade egen betydelse och hafva i senare tid vuxit samman med Helgeandsholmen.

Det yttre norra porttornet låg på den norra änden af Helgeandsholmen. Där var uppenbarligen dess rätta plats: för den fiende, som ville anfalla, bereddes en svårighet därigenom, att man måste närma sig porten på den norra, timrade bron, hvilken icke hade en så synnerligen stor bredd. Att det yttre porttornet verkligen hade detta läge omtalas i en anteckning i Stockholms stads jordebok för år 1490: Johanniterbröderna i Eskilstuna uppläto till staden, efter 'vår herres och höfvidsman hr Sten Stures och rikets råds vilja och samtycke, all den byggning i mur, grund och källare, som sankt Johannes ordens kloster i Eskilstuna hade på Helgeands holme nordan staden, hvad byggning det helst var med sten eller trä, hvilken tomt är liggande vestan denhelige Andes sjukstuga hårdt

innan ytterste stadsporten, hvilken byggning var byggd staden storligen till förfång, såsom ärlige herrar rikets råd personligen sjelfve sågo och rannsakade med borgmästarne och rådet, dit gångande från rådstugan för några förlidna år sedan.'*Stockholms stads jordebok* del 2 s. 178.

Hvar låg norra portens inre torn: Det måste hafva intagit ett liknande läge på själfva stadsholmen och det måste hafva stått i förbindelse med stadsmuren, ty endast därigenom kunde det åt staden skänka verkligt skydd. Man har ock alltid varit på det klara, att den inre norra porten låg vid mynningen af Stadssmedjegatan. Också omtalas år 1489 ett stenhus 'på norre ports gata, som kallas Smedjegatan'.

Den frågan skulle således vara fullkomligt afgjord, men det är emellertid en omständighet, som vi icke få förbise, och som gör det nödvändigt att antaga, att norra porten under tidens lopp ändrat läge: därest stadsmuren verkligen hade från början gått längs den yttre kanten af Västerlånggatan, till hvilken Norreports- eller Smedjegatan utgör en början, då hade det läge, som norra porten hade mot slutet af medeltiden, alltid varit det rätta, men när, såsom vi sett, stadsmuren i verkligheten gått ett stycke innanför Västerlånggatan, huru skulle då den norra porten vid mynningen af Smedjegatan kunnat hafva förbindelse med stadsmuren, och sammanhang med denna måste porttornet hafva haft. Kanske vill någon invända, att stadsmuren vid stadens norra ände gjort en större bukt åt nordväst, så att där Smedjegatan (och möjligen äfven en del af Västerlånggatan) legat inom muren, men detta är omöjligt, ty då måste ett genombrott i muren hafva funnitspå den punkt, där Västerlånggatan börjar gå utanför muren. En sådan genombrytningspunkt måste hafva varit starkt befäst, men af en sådan genombrytning och hennes värn finnes ingen den ringaste antydan i medeltidens urkunder. Att 1400-talets norra port låg utanför den gamla stadsmuren framgår däremot ur flere uppgifter, såsom när det år 1446 talas om ett stenhus vestan mur mot norre port mellan Helgeandshusets stenhus och Bonde Galts stenhus, år 1478 om ett stenhus vestan mur på långa gatan mot norre porten.

Det synes därför ingen annan möjlighet återstå än den, att den inre norra porten fordom legat närmare slottet.

Vid stadens motsatta ände låg Söderport. Hans läge uppgifves hafva blifvit ändradt, då konung Magnus Eriksson inom stadens sydligaste del anlade ett dominikanerkloster, sedermera fräjdadt genom en undergörande bild. Han säges ursprungligen hafva legat vid järntorget, men flyttades sedan längre ut. På den ofvan anförda kartan öfver Stockholm förekomma äfven i söder om staden tvänne strömmar, skilda af en långsträckt, i norr och söder gående holme. På dennes sydöstra hörn ligger ett torn; på självfva Södermalm, på den mot norr utskjutande udden, ligger ett annat och större torn, hvilket göres för en anfallande fiende svårtillgängligt genom en tvärt öfver udden gräfd, mycket bred graf.

Att äfven Söderport under medeltiden var dubbel framgår af urkunderna. År 1518 voro enligt skotteboken timmermän sysselsatta med att bygga yttre södre port igen. I dessa räkenskaper, liksom i jordeboken, omtalas mycket ofta enbart Söderport — det var för alla, som den tiden lefde i Stockholm, fullkomligt klart, hvilken port och hvilket torn det var som menades.Alltså den inre Söderport med dess torn har en gång fått ett annat läge, liksom antagligen äfven norra porten med dess torn fått. Det yttre södra tornet kan däremot mer än väl alltid ha haft samma läge.

I räkenskaperna från åren 1506—1519 talas flera gånger om »vingen», södra vingen, östra vingen. Att härmed förstås ett bihang till södra tornet framgår af uttrycket »östre vingen i södra tornet». Hvilket södra torn finnes ej uppgifvet, men antagligen menas därmed det yttre södra tornet och att vi med vingarna hafva att förstå tillbyggnaderna till detta. Vingen murades af sten och tegel, år 1506 inköptes till vingarna 41,000 tegel. År 1519 köptes 150 takbräder till den södra vingen. Av 1577 omtalas den nya porten i samma vinge. Äfven omtalas en bössa, d. v. s. en kanon, på östra vingen.

Att äfven förskansningar af trä förefunnits är utom allt tvifvel. Enligt en uppgift från medeltiden skall Stockholm 1317 blifvit omgifvet med »trä»-murar. En anteckning från 1500-talets midt i Stockholms stads Tankebok må här få plats, då den utom andra upplysningar just lämnar ett ganska viktigt bevis för tillvaron af förskansningar af trä. Det heter nämligen 1555 $^{11}/_{8}$: »Denna dag, som var på en söndag, slapp elden lös västan till i Mörten

myntskrifvares stegerhus (kök) efter middagen när samman ringet var till aftonsång. Och brunno alla hus af både stenhus och trähus nedanföre Vestra Långgatan ifrån Gråmunkegränd och intill Bredegränden invid Kornhamn, som fordom kallades Stråbuxgränden och gjorde denne eld en dråpelig skade. Och var samma tid en träskans väster ut med sjön; den brann ock i grunden af och förtog att folket kom intet till vattnet utan nödgades taga vatten östan till, som elden blef släckt med.»SÖDERPORT (1570-talet).På olika ställen i stadsmuren funnos torn, afsedda till försvars- och bevakningsändamål. Utom vid Norreport, som förstärktes af trenne torn, voro sådana uppförda på olika platser i själfva staden, äfvensom på Helgeandsholmen och på Riddarholmen. Man har ännu bevarat namnen på några bland dem såsom: DraketornetHvad Draketornets läge angår må meddelas, att k. Johan III, 1570 d. 23 januari (Riksregistr. 1570 fol. 15 verso) i en skrifvelse till ståthållaren i Stockholm tydligen angifver detsamma med följande ord: »*Wij wele haffwe tz gamble Draketornet j Sankte Laurentij grändh upbygdtt*» (d. v. s. repareradt)., Buckatornet, herr Benkts torn, Fiskestrandstornet, tornet i Urbansgränden (omtalas ännu 1642 $^{20}/_{8}$) m. fl.

Slottet var likväl kärnpunkten i stadens försvar. Huru detta tedde sig under medeltiden är ej fullt kändt, några ord därom skola dock möjligen nämnas i sammanhang med en beskrifning öfver vasakonungarnes borg.

*

III.

Torg, gator och gränder.

Förbindelsen mellan de olika delarna af den uppblomstrande staden, förmedlades i början af vägar, ty gator i egentlig bemärkelse funnos nog ej under stadens första skeden. Det talas t. o. m. ännu så långt fram som på 1440-talet om vägar t. ex. »Gårdjäknevägen östan till». Detta utesluter likväl ej, att man i början af 1300-talet hade ordnade gator med vissa namn, ja namn hvilka bibehållit sig ända till våra dagar. Köpmangatan omtalas redan 1323 $_{5}/_{6}$ och uttrycket »in vico sutorum», som förekommer i ett bref rörande Stockholm dateradt 1337 $^{9}/_{9}$, afser helt visst den n. v. Skomakaregatan. Ett annat tidigt förekommande namn är Köpmanporten, som 1340 $^{28}/_{4}$ på latin kallas »porta platee mercatorum». I äldsta tider närmast efter den förödande eldsvådan 1297, var staden såsom vi ofvan sett, omgifven af en mur, af trä eller sten må lämnas osagdt. I den nordligaste delen lågo de förnämligaste byggnaderna. Här voro det lilla samhällets intressen så att säga koncentrerade. Stadskyrkan låg på samma plats, där vi nu ha Stockholms Storkyrka, här befunno sig rådhuset och stadens torg. Eti af de äldre institutionerna i staden inom murarna var Svartmunkeklostret; det var beläget vid den gata det gifvit sitt namn,en af stadens förnämligaste gator, den nuvarande Svartmangatan, hvars namn förekommer, såvidt man kunnat finna, första gången i bevarade handlingar 1430 4/9, då den likväl kallas »Svartbrödragatan». Sannolikt är det dock denna gata, som menas med en redan 1426 19/6 förekommande gata benämnd »Brödragatan». Äfvenledes förekommer tidigt »Svartmunkabrunn» (1426 27/5) och »Svartbrödrabrinken» (1435 4/12). I öfrigt funnos i äldsta tid endast få gator utom de ofvan nämnda Köpman- och Skomakaregatorna. Kindstugatan, fordom kallad Kinhästegatan, är nog äfven en äldre gata, men sannolikt hade den ännu ej i början af 1400-talet något visst namn, ty i en handling af 1430 4/9 omtalas »den gata, som man går från Köpmangatan till Svartbrödragatan». Med sitt allt sedan dess bibehållna namn nämnes den dock redan 1449 17/11. Andra gamla gator, ehuru af senare datum än de nyss nämnda, äro Skärgårdsgatan, fordom kallad Själagårdsgatan, så kallad efter den därstädes belägna Själagården, ett medeltida hospital, Norreportsgatan, sedan Smedje-(äfven Smeds-)gatan, Långgatorna, östan och västan, samt tvenne gator, hvilkas namn gifvit uppslag till nya teorier rörande stadens mur, nämligen de nuvarande Baggens- och Prästgatorna. Gatorna själfva äro tillkomna efter den nya murens uppförande och kallades ofta i handlingar långt fram på 1500-talet »Mellan murarne». Den östra af gatorna fick snart sitt namn utbytt mot namnet »Jakob Bagges gata» eller helt kort Baggensgatan. Den västra, som bibehöll sin förra beteckning längre, kallades senare i sina olika delar, Tyska och Svenska Prästgatan. På senaste tid har under

namnet Prästgatan inrangerats äfven en gränd längst i söder, »Stenbergs» gränd kallad, samt i norr den forna Helvetiigränd, så benämnd ej efter den kände Helvetiusutan af en liten medeltida stadsdel, Helvetet, som var belägen här.

Torgen, som under den första tiden möjligen voro två, ökades snart till fyra. Det äldsta är *Stortorget*, som omnämnes redan i jämförelsevis tidiga handlingar, men otvifvelaktigt alltifrån stadens första dagar varit upplåtet till samlingsplats för menigheten, då allmän rådstuga hölls, samt till handel för vissa varor m. m. Ett annat torg, *Fisktorget*, nämnes 1437 16/9, det torde vara identiskt med vissa kvarter nordost om järntorget och sannolikt till någon del äfven med den ofta i medeltidshandlingar nämda Fiskstranden. *Korntorget* är kändt från 1300-talet; under detta namn torde man dock vid denna tid, utom vårt n. v. Kornhamnstorg, förstått äfven en god bit af trakten nedanför Nygatorna åt Munkbrohållet till. *Järntorget* är äfven gammalt, dess anor uppstiga till medeltiden.

Stortorget var stadens medelpunkt, om icke såsom nu *de facto*, åtminstone figurligt taladt. Här pulserade det reglerade och enformiga lifvet under medeltiden måhända något lifligare. Här hölls allmän rådstuga med menigheten, här halshöggos missdådare och oskyldiga offer för ränkmakares hämndlystnad. På morgonen hämtades vatten ur torgbrunnen, på förmiddagen torgfördes grönsaker och andra matvaror, och på middagen fingo de olyckliga föröfvarne af någon ofta nog ganska ringa förseelse slita spö till sina grannars förlustelse. Torgets hemskaste minne är Stockholms blodbad; till erinran därom voro fyra stenar där nedlagda och märkta med hvar sin siffra utgörande tillsammans årtalet 1 · 5 · 2 · 0. Man säger, att de vid torgbrunnens flyttning till annan plats på torget bortkommit.

De andra torgen voro uteslutande handelstorg. Deras namn påminna om de varor som där utbjödos.Gränderna i det äldsta Stockholm voro få, och de, som funnos, voro helt korta. Vi måste betänka, att stadsområdet var omgifvet af murar och att hvarje bit af detta område var en dyrbar tomtplats, man drog därför in på trafiklederna. Stadsmuren var här och där försedd med portar, till hvilka ledde kortare gränder, utanför porten fortsatta af brinkar, så kallade till följd af deras branta sluttning. Sådana funnos flera. Vi skola få se, att vid hvarje af portarna i stadsmuren finnes en sådan brink. Den första porten efter Norreport var belägen vid Storkyrkan (S:t Nikolai) och den närmaste gatubiten där utanför kallades också S:t Niklas brink. Genom regleringar samt ombyggning af muren har så väl denna som andra brinkar i stadens västra del förlorat sin ursprungliga karakter och voro sannolikt ganska tidigt endast vanliga raka sluttningar i motsats till dem på östra sidan, hvilka ännu i dag bibehållit sin delning. På Stortorget stod kåken (skampålen) och i samma hörn (det sydvästra) var en port, som förmedlade trafiken med den utanför varande brinken, hvars namn ännu finnes bevaradt i namnet Kåkbrinken.

Ett godt stycke härifrån låg den s. k. Skomakareporten; brinken där utanför kallades tidigt Skomakarebrinken samt senare Vattubrinken, hvilket namn så småningom ändrades till det nuvarande Tyska brinken. Ar 1567 3/11 upplåter Tomas bysseskyttare ett stenhus vid »Skomakaregatan i hörnet af Vattubrinken». Ett skäl för att Vattubrinken verkligen är densamma som våra dagars Tyska brink måste anföras, ur ett visserligen mycket senare, men icke desto mindre ganska talande intyg. I ett fastebref från 1600-talet säges nämligen rådmannen i Mariefred And. Ersson Hammarberg hafva upplåtit till guldsmeden Arvid N:son Falck ett stenhus vid »Tyskakyrke- eller Wattubrinken»; samma anvisning upprepas senare i andra fastebref.

Rakt i söder låg Söder port; den motsvarades sannolikt ej af någon brink utanför muren men väl af ett längre med murar omgifvet område, som sträckte sig till en yttre väl befäst port. Ej långt härifrån fanns en port, som möjligen kallades Fiskestrands porten efter det nedanföre belägna Fisketorget eller Fiskestranden, hvilket äfven gifvit namn åt den utanför denna port befintliga brinken, t. ex. 1489 4/4 kallad Fiskestrandsbrinken, men som dock redan i början af 1400-talet, såsom förut nämnts, kallades Svartbrödrabrinken, ett namn som med vissa modifikationer användes långt fram på 1500-talet. År 1564 4/12 nämnes Svartmunkabrinken, då Jören Benekes där belägna hus omtalas, men i en handling af 1605 25/5 kallas samma brink »Jören Benichssons brink» ett namn, som ännu i dag spåras i namnet Benickebrinken.

Nästa port och brink finna vi först vid den n. v. Köpmanbrinken, där en mycket viktig trafikled fanns och en port, hvilken ofvan omtalats. Den äldsta porten var redan på 1400-talet ersatt med en ny, som först 1685 borttogs. Andra förbindelser med den utanför muren belägna delen af staden eller med vattnet funnos ej under den tidigare medeltiden utom Norreport, dit en gata lämnade tillträde.

De egentliga gränder, som funnos i det äldsta Stockholm, äro att söka mellan Stortorget och Prestgatan samt i en stadsdel kallad Våmba-fjerdingen, belägen ungefär vid Bollhusgränden nära Slottsbacken, men namn på gränder från äldsta tiden har man ej upptäckt. I och med stadens utvidgande, den nya murens uppförande och områdets tillväxt genom pålning blefvo gränderna nästan lika mångasom mellanrummen mellan de olika tomterna. De förnämligaste gränderna voro gifvetvis de, som på Västra sidan utgjorde fortsättning på de gamla brinkarna. S:t Niklas brink fortsattes af S:t Laurentii eller S:t Lars gränd, hvars förlängning något senare kallades Gamla Skolstugugränden. Kåkbrinkens fortsättning hette Botvid grytgjutares gränd samt Bredegränden och sedermera »Sötegummans» gränd m. m. Skomakare- eller Vattubrinkens fortsättning kallades äfven Bredgränden (se bref 1565 16/4), sedan Jochum bryggares gränd m. m. Brinkarna på östra sidan hade på grund af de svårare terrängförhållandena ej direkta fortsättningar. Ett område, sannolikt utanför Köpmanbrinken, som möjligen får anses såsom en gränd, kallas »Ledstången».

Att upprepa alla de otaliga gränderna med deras växlande benämningar under denna tid är ingalunda meningen. Några af de intressantaste må dock i förbigående anföras. De gränder, hvilka nu finnas vid Myntgatan och från denna leda upp till Västerlånggatan voro på 1400-talet vattugränder, hvilka förmedlade samfärdseln med Norreportsgatan och sjön. Den första, nu Salviigränd, är möjligen identisk med den under medeltiden omtalade Stålsgränden, som sedermera under en längre tid var känd under namnet Anders köttmånglares gränd samt slutligen fått sitt nuvarande namn af Adler Salvius, som här ägt en tomt. Klockgjutaregränden fick först på 1600-talet sitt n. v. namn af klockgjutaren Putens eller Putensson (husägare) i gränden, men är måhända densamma, som en på 1500-talet omnämnd gränd vid Norreport, uppkallad efter Peder brokikare. Nästa gränd kallas redan på 1500-talet Johannes sekreterares gränd och fick på 1600-talet det nuvarande namnet af en Hans Kolmäter,som där ägde hus och tomter. Urvädersgränden, hvarest under medeltiden stadens stenbadstuga var belägen och däraf hade sitt första namn, kallades redan tidigt på 1500-talet med sitt nuvarande namn, utan tvifvel efter Nils Månsson Urväder, som 1496 2/11 var tomtägare där.

Såsom af ofvan anförda namn synes framgå, erhöllo gränderna sin benämning efter de personer, hvilka under längre eller kortare tider voro tomtägare i gränden. Härvid gick man dock ej godtyckligt till väga. Vanligen var det den tomt, som låg öfverst i hörnet vid en större gata, hvilkens ägare gaf namn åt hela gränden. Ett bland otaliga exempel må här anföras: »Biskop Birgers gränd, som nu kallas Johan Benktssons gränd, *efter han öfverst i gränden bor.*»

Flera märkliga personer hafva sålunda måhända fordom lånat sina namn åt gränder, hvilka nu benämnas efter så obetydliga män som Sven vintappare, Didrik Fick, Göran Helsing, Olof skeppare m. fl. Sådana namn deremot som Göran Perssons (Erik XIV:s rådgifvare) gränd, Fru Gunillas gränd, biskop Birgers gränd, herr Magnus Erikssons gränd, herr Henning Pinnows gränd äro alla från 1400- och 1500-talen, men hafva utom i ett fall (fru Gunillas) nu försvunnit. Alla påminna om mer eller mindre framstående personer från samma tid.

Det är först mot slutet af 1600-talet, som grändernas namn fastslogos. Under medeltiden var det däremot, såsom ofvan nämnts, regel, att namnen växlade; man har därför ganska svårt att identifiera en tomt omnämnd i en medeltida handling med en tomt från 1500- eller 1600-talet.

*Lifvet på gatorna i det medeltida Stockholm, ja äfven under vasakonungarnes tid, skulle sannolikt ej verkat tilldragande på vår tids bortskämda och öfverförfinade storstadsinbyggare med deras högt stegrade pretentioner på snygghet och komfort. Ännu så sent som år 1600 fick Bertil Sigfridsson rätt att bygga ett korsverkshus »på dynghögen västan till nedanför grefvinnan Cecilias gård». Mot midten af 1500-talet var antalet svin, som drefvo omkring lösa på gatorna i självfva staden, så stort, att rådet 1563 20/3, med anledning af att från »den onde och svåre stanken, som går af dem, förorsakas inpå sommaren en svår sjukdom» beslöt, att svinen skulle »upptagas

och sändas ut till de fattiges behof». Endast en eller annan dylik detalj torde vara nog för att karakterisera tidens gatulif. De smala gatorna voro efter mörkrets inbrott samt nattetid osäkra, och den lilla staden genljöd icke sällan af skrål eller dystra nödrop; sammanstötningar mellan de egentliga stadsborna och främmande legoknektar voro ej ovanliga. Medeltidshistorien gifver oss t. o. m. exempel på blodiga strider mellan de svenska och de tyska borgarne i Stockholm, hvilka senare betydligt tilltagit i makt och antal. Ganska upplysande för lifvet i staden under 1500-talet är ett långt rättegångsreferat i Tänkeboken, 1551, fol. 205; däri redogöres på ett målande sätt för sederna i samhället. Frågan gällde att utröna hvem som mördat en »pipare som låg död på Smedsgatan utanföre hustru Sibillas krog».

Redan på 1400-talet voro gator och torg åtminstone delvis stensatta, och sannolikt var hela staden vid nyare tidens inbrott fullt stenlagd. Det var dock ej tuktade stenar, man valde till detta ändamål, och endast i undantagsfall lades en eller annan bit med större stenar. Våra dagars bullrande trafik med åkdon kände man ej till, och om också hela gatulifvettedde sig mera pittoreskt, tack vare dräkternas lifligare färger och omväxling i snittet, om gatorna på grund af sin föga bredd lättare gjorde intryck af att vara mera trafikerade, var dock själfva gatulifvet under medeltiden och ännu långt fram i nyare tiden ganska stilla och enformigt. Någon gång likväl, när en riddare med sitt brokiga följe tågade genom de trånga gatorna, när en procession drog förbi eller när offentliga bestraffningar ägde rum, brukade gator och platser antaga en lifligare prägel. I öfrigt var gatan ej särdeles gynnsam för trafik; utanför alla hus stodo vattentunnor och ofta togo nedgångarna till husens källare mycken plats på själfva gatan, hvars bredd därigenom ytterligare minskades. Särskildt torde rörelsen i Stockholm med dess krokiga gator och smala gränder varit rätt obetydlig, åtminstone så länge staden inom broarna ej var, hvad den sedermera blef, en trafikled mellan malmarna.

*

STOCKHOLMS SLOTT FRÅN N. O. Efter gravyr i Dahlbergs Suecia.

IV.

Slottet.

Den ståtligaste byggnaden, kyrkan ej undantagen, var slottet, konungaborgen, som, på samma gång den af stadsborna betraktades nästan med helig vördnad, likväl för dem i viss mån personifierade gisslet, det där ständigt susade kring deras öron under medeltiden.

Att här ej från ortens första bebyggande anlagts ett slott i egentlig bemärkelse torde vara alldeles oomtvistligt, men intet finnes som utesluter möjligheten af att, på den sandås, där Stockholm småningom uppväxte, långt före den historiska tiden funnits en ringborg eller stenskans, som skyddade en eller flera träbyggnader. I tidernas längd anlades här en mera fästningslik byggnad, ett massivt rundtorn, som omgafs med vallar och utanverk. Invid detta torn reste sig ett större aflångt fyrkantigt hus, förmodligen detsamma, som sedan kallades *Adelhuset*, d. v. s. hufvudbyggnaden, och som sannolikt redan fanns i Birger Jarls tid. Ett pergamentsbref dateradt 1281 $^{15}/_{8}$ »*apud* (vid) Stokholm» tyder på att någon herremansboning (slott, borg) redan då var belägen i stadens omedelbara närhet. Till denna i väster belägna länga slöto sig byggnader äfven åt de öfriga tre väderstrecken, hvilka tillsammans bildade det gamla slottet, som omslöt den lilla borggården med det på denna belägna hufvudtornet. I bredd med denlilla borggården, men närmare sjön låg Smedjegården och i norr om dessa båda gårdar utbredde sig den stora yttre borggården (den äldre förgården). Något närmare om slottet under medeltiden känner man ej. Visserligen finnas i Styffes Bidrag till Skandinaviens historia II, några små antydningar, och i Scriptores Rer. Svec. omtalas, att 1457 10/12 en mur på norra sidan blåst ned. Detta är också allt. Till sina äldsta delar jämnårigt med staden eller måhända äldre än denna och afsedt till försvar af Mälarinloppet, utgjordes Stockholms slott eller Stockholms hus sålunda vid medeltidens slut at en oregelbunden massa murlängor, torn och hus, som höjde sig på nordöstra krönet af stadsholmen och bildade knäppet i den ring af befästningar, som

följde dess stränder. Norra och östra sidorna torde då hafva höjt sig direkt ur Norrström och blickade ut öfver betydligt bredare vattenytor än nu, omgifna af skogbekrönta åsar och holmar. Öfver det hela höjde sig då som senare det stora med kartover, slangor och falkonetter bestyckade hufvudtornet, »kärnan», senare efter sin tornprydnad kalladt Tre Kronor.

Redan under medeltiden hade slottet mänga gånger hemsökts af eldsvådor, och af en sådan härjades det också i början af konung Gustafs tid (1525). Kungsmaket och sölfkammaren förstördes samt jämte dem äfven det hvälfda rum, i hvilket rikets äldre handlingar förvarades.

»Af slottet mellertid upbran en del, aldrigh förvinna kan Sverige den skade, thärföre at then eld monne och göre rickzens dokumenter till glödh — — — — — — — — — — the älsta och bästa i tiockt hvalf med lås inlästa.

heter det därom i Jahan Messenii Stockholms Krönika. Men denna brand gaf också uppslag till de om- och tillbyggnadsarbeten, som omedelbart härefter påbörjades af konung Gustaf och sedermera fortsattes af hans båda söner, särskildt Johan III, och som efter hand åt den gamla medeltidsborgen gåfvo den pittoreska och stämningsfulla gestalt, i hvilken vi lära känna den genom afbildningar, hufvudsakligen från tiden omkring 1600-talets midt.

Det har till en början gällt att sätta det härjade slottet i beboeligt skick, först efter midten af 1530-talet vidtaga de större byggnadsföretagen, och dessa fortgingo under hela det följande årtiondet samt ännu på 1550-talet. Att i detalj följa deras gång låter sig ej göra, men de ha gått ut på att sätta de äldre delarna af byggnaden i godt skick, att genom till- och ombyggnader anskaffa nya utrymmen för den växande personalen, för förvaltningen och för de ekonomiska behofven samt att öka slottets försvarskraft.

Det heter hos Messenius:

»Mycken annan skön bygning blan tornet tre cronor gjorde han fast högre och kringh slottet graf; stort stycke för then skull tog af stadzkyrkian.»

Tornet var färdigt 1544, då dess listverk målades och det nya taket uppsattes. Samtidigt arbetades på »tornet och sträckmuren» utanför slottsporten, alltså på västra sidan, och det var förmodligen som följd af dessa arbeten, som slottsgrafven fullbordades åt denna och södra sidan samt Storkyrkans framspringande kor togs bort. Årtalet 1548, som enligt Dahlbergs stick lästes å den yttre slottsporten, betecknadeStockholms slott. Yttre borggårdens västra sida. Efter Nützel, 1593. Kon. Johan III:s begrafning.

antagligen tidpunkten för dess fullbordande. Härefter följde arbeten å östra sidan, »thet nye tornett vidh Norreström», »kopparkarnapet», hvars takhuf då pryddes med en störreförgylld knopp och flög samt däromkring 8 smärre. Man kan härvid närmast tänka på den stora inbyggda södra fyrkanten med dess åttasidiga kupol. Fyra år senare (1557) är åter ett torn färdigt, »det nya östra», vare sig den i slottsträdgården utbyggda lilla fyrkanten å slottets södra yttersida eller möjligen det sedermera rifna vid sydöstra hörnet af Smedjegården.

För öfrigt fortgå inrednings- och dekorationsarbeten alltjämt, såsom i »K. Maj:ts klädekammar», »kungsmaket» och »maket med de planeter».

Dessa arbeten leddes af *Paul Schütz* 1544—48 och senare af *Jakob Richter*.

Under Erik XIV:s korta regeringstid synes den mesta omsorgen ha ägnats åt dekoreringsarbeten i det inre. Den praktlystne unge fursten har ej känt sig tillfredsställd af sin faders enkla och gammaldags anordningar, och han ger redan 1561 i en förordning åtskilliga antydningar, huru han önskar, att rummen, där »Hans Kongl. M:t eller ansenliga personer» skola vistas, böra vara utstyrda. Hans kostsamma tapetinköp äro bekanta. Bland dekorationsarbeten nämnas i handlingarna »förgyllda pelare i kopparkarnapet», ett »beläte oppå Mars», ett »beläte med en sköld och ett svärd i handen», en bild af S:t Erik, lejon och vapner, förgyllda rosor i lusthuset, målade fönster i stora salen, antagligen rikssalen, och karnapet.

Af egentliga byggnadsarbeten omtalas två nyuppförda gaflar någonstädes inne på slottet, hvilka blytäcktes, och Mäster *Jören* (1553—1565) får befallning att fortsätta med »bastionen opå Stockholm nere vid sjön» efter den

schamplun, som konungen gifvit honom tillkänna.Meningen har säkerligen varit att enligt samma plan, som genomfördes vid Kalmar, omgifva den gamla medeltidsborgen med ett system af moderna befästningar af grafvar, vallar och hörnbastioner. Af dessa senare synas å stick från 1600-talet den n. v., sedermera kallad »Laboratorierundeln» eller »Lejontornet» och den s. v. mot Storkyrkan. — Slottet företedde sålunda i själfva verket fyra omkring hvarandra uppförda befästningssystem, som ungefär torde motsvarat de olika århundradena: 1200—1500-talet.Den ur konstnärlig synpunkt mera betydande verksamheten vidtager först under konung Johans tid (1568—92), och det var under dessa år, som slottet efter hand antog en nyare och mera praktfull gestalt. Arbetet leddes till en början af den välbetrodde och förfarne svensken *Anders Larsson* (A. målare), som en tid varit sysselsatt i Reval, men sedan 1565 efter Mäster Jörens död fått att göra med slottsbygget. År 1571 erhöll han den nye konungens fullmakt öfver samtliga ämbetsmännen på Stockholms och Svartsjö slott, och i denna egenskap kvarstod han till 1576, då han efterträddes af belgaren *Willem Boy*. Denne, som genom börd och uppfostran tillhör den flamska konstnärsskolan, är sedermera den egentlige byggmästaren, ehuru man ej får förbise, att konungen själf ofta gripit in både som förslagsställare med egenhändiga ritningar och som kritiker af byggmästarens planer.

Det är äfven nu under de första åren hufvudsakligen fråga om inrednings- och dekorationsarbeten, i de rum å södra och vestra sidan af Smedjegården, som bebos af det kungliga paret. — Härefter företagas de stora till- och ombyggnaderna af västra längan utmed yttre borggården, af tornet Tre Kronor, samt af norra längan med slottskapellet. Gaflar och portaler uppsättas, tak, gångar och trappor ordnas och slottet erhåller efter hand en rikare och mera renässansmässig karakter.

Grupperingen af den sålunda tillkomna byggnadskomplexen är densamma som under medeltiden kring de tre borggårdarna: den stora och den lilla borggården samt Smedjegården. Utanförslottets södra och till en del dess västra sida mellan slottsmuren och slottsgrafven ligger slottsträdgården; en förborg utbreder sig å östra sidan ned mot sjön på den nuvarande Logårdens plats, en annan, mot v. innanför vallgrafven.

***

Det »*gamla slottet*», för hvilket vi först skola redogöra, utgjorde byggnadens sydvästra del, ursprungligen en själfständig anläggning, och bildade omkring den »lilla borggården» med tornet Tre Kronor en tämligen regelbunden kvadrat, från hvars sydöstra hörn framsprang ett starkt fyrkantigt torn, den s. k. »östra (egentligen södra) fyrkanten», senare inbyggd i yngre gemak. Kvadratens västra sida utgjordes af det gamla *adelhuset* eller rikssalsbyggnaden. — Åt öster motsvarades denna länga af en annan med en del kungliga gemak: lilla och stora matsalen, studerkammaren m. m. ordnade i en enda räcka med fönster åt båda sidor. Ett karnap, anlagdt af Gustaf Vasa, sprang härifrån fram mot Smedjegården.

Det mest i ögonen fallande partiet af det gamla slottet var det medeltida rundtornet Kärnan eller *Tre Kronor*. Påbyggdt af konung Gustaf 1544 och sedermera ytterligare af Johan III, reste det sig i nordvästra hörnet af lilla borggården till en imponerande höjd, med de tre förgyllda kronorna synliga vidt omkring öfver stad och sjö De massiva murarna genombrötos af räckor af skottgluggar, skilda genom gördellister, Uppåt afslöts murverket med en kraftig taklist, buren af utkragade rundbågar samt ofvan dem en krans af smågaflar och flöjlar. Mellan dessa höjde sig den kupolformiga hufven, krönt af en genombruten lanternin, som uppbar den trearmade järnspiran med kronorna, efter hvilka tornet hade sitt namn.Det gamla *adelhuset*, rikssalsbyggnaden, som tidigare var försedt med trappgaflar, försågs å södra kortsidan med en ny praktgafvel, säkerligen utförd under konung Johans tid efter dennes eller Willem Boys planer. Platsen mellan de två fönstren å denna sida upptogs af en stor tafla med rikt ramverk, å hvilken lästes konungens devis: DEUS PROTECTOR MEUS.

Öster om det gamla slottet låg smedjegården med omgifvande byggnader. Källarvåningen begagnades i äldre tider såsom fängelse för grofva förbrytare. I den öfre våningen låg mellan smedjegården och lilla borggården en räcka af kungliga rum, medan en annan med utsikt åt sjön och nedre slottsträdgården sträckte sig utefter smedjegårdens s. sida mot nuv. slottsbacken.

Slottets *yngre byggnader* grupperade sig kring den stora, mot norr belägna borggården. Under äldre tider får man föreställa sig denna liksom å Kalmar och Borgholm omgifven af krenelerade ringmurar, mot hvilkas inre sida här och där lägre oansenliga byggnader stödde sig, och som i hörnen hade framspringande försvarsverk. Hufvudingången till denna borggård var belägen i sydvästra hörnet i riktning från söder mot norr. Man hade förut att passera den smala »*förborg*», som sträckte sig utefter slottets västra sida mellan denna och slottsgrafven. Öfver grafven ledde ursprungligen en vindbrygga, som dock ersattes med en hvälfd bro, bevakad af två förgyllda lejon, fram till *yttre slottsporten*, ursprungligen anordnad af Gustaf Vasa och senare (1588) tillbyggd af Johan III. Självfva porthuset torde väsentligen vara att anse som ett verk af Paul Schütz och Gustaf Vasa, hvaremot kolonnuppställningen, troligen påverkad från Kalmar, tillkommitSTOCKHOLMS SLOTT MOT V. Efter gravyr i Dahlbergs Suecia.under Johan III. En låg byggnadslänga förband porthuset med slottet och skilde tillika v. förborgen från öfre slottsträdgården.

Inkommen på stora borggården genom den i sydvästra hörnet befintliga hufvudingången, hade man till höger om sig *det gamla slottets norra*, mycket oregelbundna *fasad*, med ett framspringande trapptorn, och en af kolonner buren loggia: »trumpetaregången», sträckande sig utefter hela bottenvåningen med en räcka af bågöppningar, burna af korintiska kolonner på en hög bröstningsmur. — Framför trapptornet fanns den präktiga dubbeltrappan med balustrad, pyramider och en af kolonner buren baldakin, hvilken från gården ledde upp till kungsmaken och antagligen var anlagd efter en modell af W. Boy. Genom en del mot 1500-talets slut vidtagna åtgärder, hade denna sida af borggården erhållit en i alla händelser pittoresk och ståtlig karakter af utpräglad renässanshållning.

Utefter *västra sidan* af borggården reste sig, mellan det nordvästra hörntornet, vanligen kalladt »västra fyrkanten», och dess motsvarighet mot s. i vinkeln mellan gamla slottet och yttre borggården, en lång flygel, som i öfre våningen inrymde en räcka af kungliga gemak, medan de nedre upptogos af kansliet samt af hofrätten och räkningekammaren. Två små portaler ledde från borggården upp till våningarna. Å yttre sidan mot förborgen framsprang från öfre våningen, på det ställe, där muren bildade en trubbig vinkel, ett litet sirligt hängtorn, dekoreradt med pilastrar och uppåt slutande i en hög spets, i hvars flög lästes konung Johans namnchiffer.

Till denna del af slottet förlade konung Johan under sina sista lefnadsår sin kungliga bostad, och här slutade han ocksåStockholms slott. Yttre borggårdens västra sida. Efter gravyr i Dahlbergs Suecia.sina dagar. Öfre våningen begagnades sedermera än som kungaboning, än som festvåning.Så stodo här bröderna Nils och Per Brahes brudsängar vid bröllopet på Stockholms slott fjerde dag påsk 1628. Dess dekoration hade utgjort ett särskildt föremål för konungens omsorger, och den gamla »fyrkanten» — ett namn, hvilket som ett slags skämtsam beteckning för slottet i dess helhet bibehållit sig till våra dagar — var säkerligen ett praktrum af första ordningen.

***

Men äfven till öfriga lägenheter i slottet sträcktes de kungliga omsorgerna, och den fasta inredning, som slottet under följande århundrade hade att uppvisa, den omgifning, i hvilken Gustaf II Adolf och Kristina, Karl X och Karl XI rörde sig,Jfr Klemming: Ur en anteckn. samlingar s. 269 ff. torde väsentligen hafva varit ett verk af konung Johan. Hans byggnadsbref och andra källor gifva härom åtskilliga antydningar, ehuru det är svårt att i hvarje enskilt fall angifva läget af de rum, som nu erhöllo sin prydnad.

***

Samtidigt pågick äfven förbyggandet af *norra längan*. På Hogenbergs stick visar sig denna som en lång tinnkantad murräcka mellan ett fyrkantigt torn i öster och ett rundtorn i väster på den sedermera s. k. västra fyrkantens plats. Ett brant, odeladt vattentak sträcker sig utefter hela längan. Alldeles intill rundtornet i väster resersig, liksom ännu på flera af de samtida skånska slotten (Torup, Vidtsköfle m. fl.), en trappgafvel, och från muren framspringa åtskilliga små utbyggen. — I den västra delen inrymdes förmodligen rätt tidigt det kungliga köket jämte visthus, rum för betjäningen och vagnshus. — Den östra delen upptogs af slottskyrkan. Måhända fanns ett slottskapell här redan på konung Gustafs tid. Byggningen af ett sådant omtalas i alla händelser redan 1570 i ett af konung Johans brefStegeborg 18 jan. 1570. till Anders målare, men det egentliga arbetet synes dock

hafva börjat först 1576Jfr J. III 16 okt. 1577, då en gång till kyrkan omtalas. och fortgick sedan hela detta och följande årtionde under W. Boys ledning. Vid konung Johans död 1592 synes det i allt väsentligt hafva varit afslutadt.

Sträfvandet gick ut på att åt det hela ge en så vidt möjligt enhetlig, men här på samma gång kyrklig karakter. — Att det västra tornet, fyrkanten, erhöll samma form som det östra, är förut nämndt. Den ojämna fönsterindelningen i längans västra del, köksafdelningen, kunde visserligen ej ändras, men man synes dock, att döma af Dahlbergs teckning, hafva sökt att genom blindnischer åstadkomma ett slags öfverensstämmelse med fönstren i östra hälften, eller slottskyrkan. Den yttre murräckans fästningsartade prägel mildrades genom tinnarnas borttagande och vattentakets ombyggnad, i det att de båda hörntornen sammanbundos genom en gång, som sträckte sig öfver både kyrkans och köksafdelningens vindar och hvars väggar bildade en afsats längs taket. Detta är den ofta omtalade, med målning och inskrifter, »mång herligh sentens», utsirade gröna gången. Utåt erinrade den om det uppskjutande midtskeppet i en medeltida katedral, och denStockholms slott. Yttre borggårdens östra sida. Efter gravyr i Dahlbergs Suecia.kyrkliga karakteren framhölls ytterligare genom de två stora kupor, hvilka liksom ett slags tvärskeppsgaflar ungefär midt å längan sprungo fram å hvar sin sida af taket. Öfver dem reste sig såsom takryttare ett rikt utsiradt åttasidigt torn med hög spets och en flöjel, hvari lästes bokstäfverna I. H. S.

Men öfver all skönhet fast går Thet Jesu nampn på tårnet står,

kväder härom Messenius. Om kyrkan heter det för öfrigt:

Slåsskyrkan vill jagh eij glömma, then ute och inne prydd så, att ingen kan henne försmå.

Väggarna skulle klädas med huggen ölandssten både utan och innan. Längs efter takfoten sträckte sig en fris, prydd med latinska inskrifter, bibelspråk o. d.Ur inskrifterna må här anföras: *Bonis benefacito — Ne quid temere neque timide — Suplicibus misericors esto — Mortem oppete pro patria.* En räcka höga rundbågsfönster vette ut mot borggården och motsvarades af en annan åt yttre eller norra sidan. Dessa fönster voro indelade med enkelt rosverk och omgifna af ett slags gotiska infattningar, som uppåt slutade i små korsblommor. En ståtlig portal med högt krön, infattad af parställda kolonner på höga socklar, ledde från borggården in till helgedomen, och öfver portalen öppnade sig ett stort fönster i fyra pass. Däröfver höjde sig den förut omtalade takkupan, prydd med fem småspiror och genombruten af ett stort rundfönster. Man ser, huru de medeltida grundtankarna i konstruktion och totalanordning iakttagas, men uttryckas i en nyare stils formspråk, ett för all ungrenässans karakteristiskt drag, som vi äfven här i Norden återfinna, ehuru vid en tidpunkt, då i Södern både ung- och högrenässans redan blommat ut.STOCKHOLMS SLOTT FRÅN S. O. Efter ritning af Dahlberg. Gravyr af W. Swidde för Pufendorfs' historia. Kon. Karl X Gustafs begrafning.Dessa grundtankar tillämpades äfven vid anordningen af det inre. Genom åtta par fria stöd delades långhuset i ett midtskepp och två sidoskepp, samtliga täckta af spetsbågiga hvalf efter gotiska mönster. Stöden utgjordes emellertid här af doriska kolonner af rödådrig marmor på höga socklar. Någon synnerlig omsorg vid beräkningen af deras platser hade ej blifvit nedlagd, ty kolonnerna stodo ganska skeft emot hvarandra och emot ytterväggarna, något hvaröfver konungen flera gånger klagar och som han förgäfves söker få afhjälpt. Inredningen torde i öfrigt hafva varit ganska praktfull, om också ej alla planer i den vägen kommit till utförande. Konungen ville »medh tijden hafwe dädan så månge pelare, som i samme kyrkia ståå, som ähre scharfvede och hele pelere i staden igen».Bref 10 jan. 15S8. De äldre, af flera stycken sammansatta kolonnerna borde m. a. o. ersättas med monoliter, d. v. s. af ett enda stycke. Mellan fönstren, där hvalfbågen tager vid, borde såsom ett slags konsoler uppsättas kerubhufvud af alabaster med förgyllda vingar, hvilket dock senare ändrasBref 20 jan. 1588. så, att här kunde anbringas »halffue pelere», d. v. s. halfkolonner eller pilastrar. För öfrigt borde inre väggen under och mellan fönstren beklädas med »store flijser», d. v. s. stenhällar, »hvilke flijser flitteligen med compertiment (d. v. s. fält) skole blifve uthuggne och elliest med skriffter och förgyllning kosteligen beprydde». Han ändrar sig dock sedermera och föreslår att i stället å de högre belägna partierna, mellan fönstren och i hvalfven använda stuckarbete på samma sätt som i Upsala slottskyrka, och i nödfall finge man, utom hvadkoret beträffar, reda sig med enkel hvitlimning. — Koret, som

upptog en hel botten i det n. ö. tornet, skildes efter gammal sed från långhuset genom ett skrank, här ett galler af gjuten mässing med ett däröfver anbragt »kronemente» (krön). De båda kolonnerna närmast koret borde på framsidan mot altaret prydas med reliefer af drifven förgylld koppar, framställande änglar med inskriften: *Gloria in exelsis deo* å den ena, och å den andra »*et in terra pax hominibus*». »På then andre sijdan emoot folcket eller dören» skulle komma på den ene fides (Tron) och den andra charitas (Kärleken) »i lijka måtto af drifvet och förgyldt arbete af koppar».Kon. Joh. bref till W. Boy den 23 juni 1588. Under hvalfven skulle uppslås rosor, »och skole samme rosor blifwe af koppar och flitteligen förgylles». Vid kyrkans västra ände borde muren genomhuggas till den kammare, som låg öfver ingången, »och tu store runde fönster effter kyrkiesätt här anordnas». Denna kammare, från hvilken konungen skulle åhöra gudstjänsten, borde förses med skorsten (d. v. s. kamin) och hvälfdt tak och »eljest på bästa sätt tillpyntas». En liten läktare för orgelverket borde uppföras å norra sidan till vänster om ingången. Konungens bönrum var sålunda beläget öfver porthvalfvet, och en trappa förde ned hit från den åttkantiga tornkammare, som afbröt gröna gången och var prydd med målningar af Baptista van Uther. Åt öster fortsattes sedan denna gång öfver kyrkans hvalf till nordöstra tornet, hvars öfre våning ofvan slottskyrkans kor anordnades till papistkyrka, d. v. s. till katolskt kapell för drottningens gudstjänst. »Hon är dubbel, som jag visst minns», uttalar sig med hänsyn härtill Messenius om slottskyrkan. — En äldrepapistkyrka omtalas tidigare i gamla slottet, i våningen under den lilla kungliga matsalen och tillstötande rum mot väster.Vid slottskyrkans ombyggnad på 1690-talet skänktes den gamla altartaflan till Vimmerby, portalkolonnerna till statssekreteraren Karl Piper samt kolonnerna i midtskeppet till den under byggnad varande Tyska kyrkan i Karlskrona (K. Br 12 nov. 1690, 26 sept. 1693, 27 jan. 1694). De afsändes i april sistnämnda år, men återbegärdes 9 juli 1695, enär de ej passade.

***

Den östra sidan af yttre borggården senare Logårdssidan, bibehöll längst sitt gamla skick med en eller flera enkla, förmodligen låga byggnader, stödda mot den ursprungliga ringmuren. »Then bygning öster på slottet, som vetter mot förborgen, vil K. M:t iche skal blifve rörd förr än allt annatt är rede», heter det i ett af konung Johans bref (10 jan. 1588).

Under hans och hans närmaste efterträdares tid blef säkerligen intet här vidgjordt.

Under byggnadens norra ände ledde en trappa ned till den östra förborgen (nuv. Logården) samt till det i denna del af slottet befintliga arkliet eller ammunitionsförrådet. Hvalfvet torde ännu finnas kvar i ett af Logårdsmagasinen.

Men slottet var ej blott konungens boning, här funnos också lokalerna för rikets förvaltning, och dennas kraf pä ökadt utrymme måste tillgodoses. Det är på Gustaf II Adolfs och förmyndarregeringens initiativrika tid, som man kommer till insikt häraf, och under perioden 1626—1634 anvisas ganska betydliga summor till byggnadsarbeten å Stockholms slott. — Dessa planlades säkerligen af den inkallade holländaren *Caspar van Panten* och leddes af honom till hans död 1630. Redanår 1628 omtalas byggningen af »nya kansliet», och detta ämbetsverk hade senare sina lokaler just i denna östra länga, dit det flyttades från konung Johans byggnad på västra sidan borggården, hvilken togs i anspråk för andra ändamål.

Husets öfre våning upptogs omkring 1650-talet af den nyinredda balettsalen eller teatern, i tredje våningen inrymdes rikskansliet, därunder befunno sig krigskollegiets och kommersekollegiets lokaler, medan bottenvåningen innehades af öfverståthållaren.

***

Plan af Stockholms gamla slott.
(Den prickade linien visar det nuvarande slottets plan.)I det skick slottet vid denna tid befann sig, företedde det en stark blandning af stilarter. Grundstommen och en stor del af murverket var ett verk af medeltiden, hvars karakter torde hafva framträdt mångenstädes i det inre, framför allt i de oansenligare lokalerna i de nedre våningarna. Dess drag återfinnas äfven i anordningen af norra längan med slottskyrkan, de framspringande stora

takhufvarna och den gröna gången, om också detaljerna här voro af renässanskarakter. Spåren af en tysk, mera naiv renässansuppfattning ha vi att söka i Paul Schütz' och förmodligen äfven i Anders målares arbeten samt å de äldre delarna af inredningen. Med Willem Boy och Johan III gör sig en mera klassisk och lärd skiftning gällande efter antika — och då förmodligen genom arkitektböckerna: Vitruvius, Serlio och deras bearbetare och öfversättareEtt ex. af Vitruvius fanns i kon. Eriks boksamling. förmedlade — eller efter flamska förebilder. Denna har gifvit detaljerna både i det yttre och i det inre deras väsentliga karakter. Härpå följer slutligen ett inflytande af den holländska högrenässansen från en tidpunkt, då denna började att luta mot den klassiska senrenässansen. Denna stilblandning och de osökta pittoreska och stämningsfulla effekter, som därigenom uppkommit, gåfvo åt byggnaden dess behag och intresse. — Men härtill kommo naturligtvis de minnen af fyra århundradens historia, som voro förbundna med den åldriga byggnaden. Den hade som en mänsklig karakter utvecklats och omdanats genom växlande öden under tidernas lopp, och det gamla tornet Tre Kronor verkar på fantasien nästan som en historisk personlighet.

Men det var också såsom dessa underkastadt förgängelsenslag. Någon synnerlig omsorg hade väl ej alltid blifvit nedlagd på de många till- och ombyggnaderna, och ej heller synes man hafva ägnat tillbörlig omsorg åt underhållet. Redan i konung Eriks tid heter det, att Kgl. M:t tager en stor skada däraf, att hvad som tillförene är byggdt i Stockholm, det begynner nu falla ner och fördärfvas. Konung Johan klagar 1588, att taken öfver våningarna ej hålla tätt, och »förundres Kongl. M:t och synes vare fast selsampt, att thet taak, som med jernplåter är täckt, icke skall hålla för vatn». Då konung Sigismund året efter faderns död väntas till Stockholm, anses det nödigt, att den vänstra (?) rundeln utmed Norrström och de våningar där bredvid äro, således västra fyrkanten och kungsvåningen, måtte så väl som hela slottet blifva täckta, »förty det dryper och läcker här mest i hvarje vrå». Dessa olägenheter torde väl hafva blifvit afhjälpta under den närmaste tiden, men framträda kring 17:de århundradets midt allt starkare. Också härjades slottet af eldsvådor 1572, 8 januari 1641, 26 november 1642, hvarvid fyra torn och de öfversta våningarna öster ut afbrunno, 1646. — År 1651 refs det s. ö. tornet, och synehandlingar från 1663 skildra tillståndet i mörka färger. Därtill kom, att slottet började bli nog trångt och obekvämt för de växande behofven och de stegrade anspråken. Jean de la Vallée uppgör på 1650-talet ett ganska utförligt och förtjänstfullt förslag till ombyggnad af det hela, ett förslag, som dock till följd af Karl X Gustafs död stannade blott på papperet. Det var först 1692 som en ombyggnad på allvar sattes i gång, hufvudsakligen af endast norra längan. Byggmästare var nu Nikodemus Tessin d. y. och byggherre Karl XI. Men 5 år senare, en vårdag den 7 maj 1697, utbröt eld i den nybyggda räckan. Den spred sig i hast äfven till de andra längorna, STOCKHOLMS SLOTT FRÅN S. V. Efter oljemålning af okänd hand i Upsala universitets samlingar (omkr. 1660).och på morgonen den 8 maj fattade elden slutligen i det urgamla, ärevördiga tornet Tre Kronor. Med ett fruktansvärdt brak ramlade kanoner och klockor ned genom de brända trossbottnarna, och slottets vårdtecken, de tre gyllene kronorna sjönko ned i eldhafvet. Karl XI stod ännu lik. Karl XII tillträdde regeringen. Det var som ett varsel om hvad som skulle komma. Det var slutet af näst sista akten af det stora sorgespelet, som 21 år senare slutade vid Fredrikshall.

*

V.

Kyrkor och offentliga byggnader.

Under medeltiden fanns i självfva Stockholm egentligen endast en kyrka, *Bykyrkan*, som var helgad åt köpmännens patronus, S:t Nikolaus, och sannolikt daterade sig från stadens första tider. Uppgiften att kyrkan grundlagts af Birger Jarl är att upptaga med försiktighet, men möjligt är, att den mäktige jarlen gjort kyrkan någon större donation eller på annat sätt främjat hennes intressen och därför fått namn om sig såsom dess upphofsman.

Om dess första utseende och storlek äro uppgifterna ytterst knapphändiga, men att kyrkan mot midten af 1500-talet var längre än nu är visst. Ja man känner med full säkerhet, att konung Gustaf I med anledning af slottsgrafven utvidgande lät aftaga en betydlig del på östra gafveln, d. v. s. vid nuvarande koret. Man säger äfven, att konungen varit betänkt på att nedrifva hela kyrkan men afstått därifrån på inrådan af en mäktig borgare i staden, Olof Skeppare, hvars namn ännu återfinnes i den gränd, vid hvilken ett hans hus var beläget. Olof skall nämligen genom sitt inflytande förmått konungen att endast låta nedrifva det nyss omnämnda stycket i öster.

Somliga författare uppgifva, att denna rifning skulleföretagits 1548, andra åter att förslaget att nedrifva hela kyrkan skulle framstälts af konungen 1554, hvarpå han först 1555 låtit borttaga den östra gafveln. Denna senare tidsbestämmelse synes vara den riktiga. I stadens tänkebok för 1554 den 3 november finnas nämligen följande upplysningar: »Samme dag var den menige man i staden uppkallade i Rådstugan. Då meddelade K. M:ts fogde Erik Håkansson om en ny Bykyrka, som K. M:t aktade att bygga här i staden eftersom den gamla bykyrkan så förfallen var och intet ville tjena på det rum som den nu ståndande är. Och emedan en sådan byggnad med tiden företagas skall så var det K. M:ts allvarlige vilje att de menige man i staden skulle förtänkte vara och lägga tillhopa en summa penningar den man med tiden kan uppbygga en ny kyrka med.»

Häraf synes framgå, dels att någon rifning ännu 1554 ej verkställts, dels att konungen verkligen umgicks med planen på en ny kyrkas uppförande. Att denna plan ej sattes i verket är kändt. Under Johan III:s tid företogos åtskilliga förbättringar och ändringar; äfven hafva sedermera vid olika tillfällen diverse mer eller mindre genomgripande reparationer företagits, så att i dess nuvarande yttre kan man ej se många spår af kyrkans forna utseende.

»Bykyrkan» i Stockholm tillhörde den s. k. öfvergångstiden från romanska stilen till den götiska. Den saknade tvärskepp samt företedde den oegentligheten att, ehuru s. k. hallkyrka, var dess midtskepp, som saknade fönster, högre än sidoskeppen. Sträfpelarne torde varit krönta af tornlika afslutningar eller »fialer». Kyrkans färg bestämdes af teglet. Det är nämligen alldeles visst, att denna kyrka hade det gemensamt med samtida kyrkobyggnader, att tegelmurarnaej voro putsade utan fogstrukna. Endast de insänkta ytorna voro hvita. Möjligen funnos på dessa ytor målningar, men härom kan man nu ej med visshet yttra sig. Osannolikt är det likväl ej.

På 1570-talet veta vi, att S:t Nikolai kyrka ej mer hade kvar sin ursprungliga karakter. Dels hade den såsom ofvan visats, blifvit betydligt förändrad genom korets borttagande, dels finner man af ett konung Johans bref till Anders målare (1573 8/5) att »borgarne i staden gjort kyrkan hvit». Konungen, en af Sveriges för byggnadsföretag mest intresserade monarker, ansåg detta hvitmenande vara orätt, han gaf därför befallning, att kyrkan skulle målas röd, dock, för att den skulle återfå något af sin forna typ, tillägges i instruktionen för Anders målare, att »de runda cirklar på tornet göras hvita och tornet rödt så mycket som muren tillsäger». Under konung Johans regering vidtogos åtskilliga andra ändringar och förbättringar med afseende på kyrkan. År 1576 uppfördes t. ex. en mur kring kyrkogården. Äfven 1581 synas diverse arbeten blifvit planerade och 1588 10/1 talar konungen i en skrifvelse om den sakristia, som skulle byggas på södra sidan.

Kyrkan själf var såsom ofvan nämnts helgad åt S:t Nikolaus; men i likhet med hvad som var sed särskildt i domkyrkorna i stiften och äfven i de flesta andra kyrkor, funnos i kyrkans sidoskepp en myckenhet smärre kor och altaren stiftade till andra helgons ära samt till s. k. »själarykt» för aflidna personer. Man räknade i »Bykyrkan» i Stockholm ända till 29 sådana stiftelser; den af dessa, som först omnämnes i en bevarad samtida handling, är det altare, som inrättats till S:t Martini ära och beröres i ärkebiskop Peders bref af 1337. Något bevis för att detta altare skulle varadet äldsta finnes likväl ej. Bland öfriga må nämnas: Helga lekamens altare, Tio tusen riddares och elfva tusen jungfrurs altare, S:t Örians eller S:t Görans altare i S:t Annas kor, instiftadt 1489 af Sten Sture d. ä. och hans hustru, hvilka äfven till detta altare skänkte den »store Örianen», d. v. s. den väldiga träskulptur, som alltsedan denna tid och till för några tiotal år sedan haft sin plats i kyrkan, föreställande S:t Görans strid med draken, ett af våra allra ståtligaste och intressantaste minnen från medeltiden. Den flyttades i slutet af 1520 talet från sin dåvarande plats och längre ned till Vårfrudörren»,

S:t Görans strid med draken, tillh. Storkyrkan, men nu deponerad i Statens Hist. Museum.

emedan »han borttog alt rummet i kyrkan». Om denna bild förmäler Messenii rimkrönika bl. a.

»Her Sten till Antwerpen skrefDetta Messenii antagande har visat sig vara oriktigt. Bilden är efter all sannolikhet af tyskt ursprung. efter then kånstrijkaste man som en i bildsnidingz kånst fan, i Stocholm sätt ther länge på förr än han thet werch enda må. När thet alt sammans ferdigt wart döms thet wara gjort medh then art at i thet romerske rijke skulle eij finnas thes lijke. Her Sten achtar ty icke stort then bekåstnadh thär på war gjort, som war större än någon tror; wärchet säts i Sancht Anna koor, hwilken i stadskyrkian bygd war, många skådare thet wärch har.»

Om själfva flyttningen har krönikan följande upplysningar:

»Stockholms råd gör thär beslut på, af sanchte Jörans hästfigur, at efter kyrkian war obskur som stod i sanchte Anna chor och är mitt i kyrkian för stor, thet skulle flyttias tijt i dagh belätet står», etc. etc.

Utom S:t Nikolai funnos visserligen under medeltiden andra kyrkor, men dessa torde mera få anses såsom klosterkyrkor.Den tyska kyrkan, S:ta Gertrud kallad, kom först till stånd under förra hälften af 1600-talet, ehuru tyska församlingen likväl redan långt förut existerade. Till Gråmunkeklostret hörde den n. v. Riddarholmskyrkan, som ännu långt fram på 1600-talet i allmännt tal, jaäfven i skrift kallades »klostret». Svartmunkeklostret hade äfven sin nu försvunna kyrka, likaså Johanniterorden, hvars kyrka mera kunde räknas som en hospitalskyrka; den var dock försedd med torn och i äldre handlingar kallad kyrka utan alla slags inskränkningar. Dessa sista tvenne voro belägna i staden mellan broarna.

Svartmunkeklostret inrättades sannolikt redan på 1200-talet och omnämnes någon gång i äldre handlingar. Till detsamma hörde en klosterkyrka, som låg i klostrets närhet. Båda voro belägna vid Svartmangatan. Det gamla klostret är möjligen delvis att återfinna i det stora huset i qvarteret Venus, kalladt Gyllenhielmska huset. Ännu omkring 1533 funnos munkar boende i den från 1300-talet stammande byggnaden, men vid denna tid förordnade konung Gustaf att »det sällskap som fanns i klostret skulle utdrifvas och portarne skulle igenmuras». Det säges, att först 1547 klosterbyggnaderna raserades.

I Messenii rimkrönika säges:

»thär kyrkian war örtegårdh blef sigh til gagn en doctorDenna doktor var sannolikt Johannes Koop, som omnämnes i stadens tänkebok 1565 25/9. Det heter nämligen däri, att medicine doktor Benedictus Olai af konung Erik s. å. 11/9 fått ett hus beläget nedanför den plats, som Svartmunkeklostret stod uppå, mellan Svartmunkegatan och sal. herr Lars Flemings hus. Dessutom fick han gårdsrum där innanföre, desslikes klosterplatsen sunnan, »*eftersom afl. D:r Johannes Koop både hus, gårdsrum och plats innehade*». Platsen skulle ej få bebyggas utan endast användas till lustgård. thet dref, han gjorde som en fåwisk man för Gudh aldrig thet swara kan, eij må förgängelig ört gro, thär som the himmelske ha roo».

Detta gäller dock endast själfva kyrkan och en del smärre byggnader, ty klostret synes ingalunda blifvit helt och hålletnedrifvet. Visserligen säger konung Johan III i en skrifvelse af 1588 5/4, att han ämnade låta uppbygga en kyrka på den plats »*där Svartmunkeklostret stått*», men huruvida detta hänför sig till själfva klostret torde ej vara alldeles visst. Ännu 1573 11/7 och 1599 24/11 omtalas i stadens tänkebok en gränd, »som löper upp till Svartmunkeklostret», det är därföre högst sannolikt, att det delvis kvarstod ännu, när Karl Karlsson Gyllenhielm senare ägde tomten. Måhända få de äldsta delarna af detta hus, som nu upptager hela kvarteret Venus, räknas till de sällsynta byggnadsminnena från Sveriges medeltid.

Johanniskyrkan, som var belägen i stadens sydöstra del vid den n. v. Johannesgränden, omtalas ej i äldre handlingar, men sannolikt var den redan uppförd på 1400-talet. Den omnämnes 1527 15/11, då konung Gustaf bortskänkte ett stenhus beläget »*vid S:t Johannis kyrka*» samt ännu 1533 6/2, då nämnde konung tillstädjer Sven Skute att från S:t Johannis kyrka återbörda tvenne stenhus vid Jerntorget, men år 1563 5/12, när sekreteraren Mårten Helsing af konung Erik XIV fick en tomt i förläning, säges denna tomt vara den, »där *fordom* S:t

Johannis kyrka uppå stod». Kyrkan har sålunda blifvit endera uppbränd eller nedrifven under de mellanliggande 29 åren.

*

Bland stadens öfriga oftentliga byggnader intog rådhuset ett framstående rum. Under medeltiden såväl som ännu under senare hälften af 1700-talet synes det haft sin plats vid Stortorgets norra sida. Att det likväl ej alltid varit beläget på samma tomt som vid medeltidens slut framgår otvetydigt däraf, att redan på 1400-talet omnämnes gamla rådstugan, bl. a.när Sten Sture d. ä. 1497 7/8 sålde ett hus med därtill hörande stenbodar, hvilka voro belägna »mellan torget och kyrkogården samt mellan *gamla rådstugan* och Erik Johanssons hus». Äfven omtalas 1554 12/11 i stadens tänkebok med anledning af en bestraffning, att den dömda skulle »anammas in i gambla rådstuffwan», där huden skulle slitas af henne.I detta senare fall kan måhända menas ett rum i rådhuset, kanske det fängelserum, som på senare tider benämndes så.

Antagligen var det nya rådhuset beläget invid det gamla, och möjligen voro båda husen förenade, Någon närmare kännedom om dess utseende under äldre tider har man ej. I den stora eldsvådan 1419 blef det sannolikt ganska ramponeradt; troligt är i öfrigt, att rådhuset i Stockholm aldrig varit af synnerligen framstående arkitektur.

Huru mycket utvecklingen af stadsväsendet i Sverige stod efter hvad utlandet i sådant afseende hade att uppvisa, framgår icke minst af de svenska rådhusens oansenlighet. Med egna ögon kunna vi visserligen icke öfvertyga oss härom, eftersom svårligen i någon svensk stad nu finnes ett rådhus, som bevarat det utseende det under medeltiden erhållit, men just denna omständighet, att intet rådhus hos oss finnes i behåll från medeltiden som minnesvård af dess byggnadskonst, torde i viss mån — med fullt erkännande af de senare seklens nyhets- och förstörelselusta — få anses gifva en antydan därom, att de gamla rådhusen ej ägde några egenskaper, som kunde föranleda deras bevarande: man tänke blott, i motsats, på de gamla tyska och i all synnerhet på de gamla nederländska städernas praktfulla rådhusbyggnader, som ännu i dag kraftigt vittna om forna tiders konst. Direkta antydningar om oansenligheten af rådhusen hos oss lämnas för öfrigt imedeltidens urkunder. Den omständigheten att i Stockholm borgerskapet kallades till öfverläggningar icke i rådhuset, utan på någon gillesal, röjer, att rådhusets lokaler voro oansenliga.

Det förnämsta rummet i rådhuset var naturligtvis stufvan eller salen, i hvilken borgmästare och råd hade sina sammanträden. De sutto å en bänk. Så länge det stod i lagen, att magistraten skulle vara till hälften svensk, till hälften tysk, sutto båda nationernas representanter å hvar sin hälft af bänken. En annan bänk fanns ock för de nämnder, som i flerfaldiga mål tillsattes: man 'satte nämnd på bänken.' Äfven fanns i salen ett bord, disk, till hvilket de, som hade något att anföra inför rätten, framträdde. Tillbehör och handlingar förvarades i kistor och askar.

Rådhusets nedre del var upplåten åt hvarjehanda ändamål. Förmodligen fanns i källarvåningen stadens kista eller häkte. Där fanns stundom en vinkällare, så mycket hellre, som vinförsäljningen var ställd under noggrann kontroll.

På rådhusen förekom ett utsprång, burspråket, från hvilket man talade till menigheten. På Stockholms rådhus fanns äfven ett bislag, en fri trappa framför ingångsdörren.

Som menigheten vid vissa tillfällen skulle samlas framför rådhuset för att höra påbud och kungörelser, måste rådhuset ligga vid en öppen plats.

Senare gjordes flera förbättringar å rådhuset, i synnerhet i k. Johan III:s tid. Den förut omtalade Anders målare fick t. ex. 1573 flera befallningar rörande spetsar på gaflarne m. m. och ganska noggranna föreskrifter om huru öfriga arbeten skulle utföras. I en skrifvelse af samma år, den 16 januari, hade konungen nämligen uttryckt den önskan: att Stockholmsrådhus måtte blifve »förbättreth» så att staden kunde deraf hafva någon »prydning».

Häraf synes framgå att rådhuset efter denna tid, d. v. s. under slutet af 1500- och början af 1600-talet tedde sig ganska praktfullt, men säkerligen ej förut varit något mera framstående byggnadsverk. Messenius säger:

»Stadzens rådhws hafuer och pryt så at thet wart så gått som nyt gaflen som weter tårget åt medh wers och målningh har skönt ståt.»

Det var först på 1760-talet som denna rådhusbyggnad lämnade rum för den n. v. börsbyggnaden och nya lokaler för rådhuset erhöllos i det Bondeska palatset, som apterats för detta ändamål och därtill användes ännu i dag.

*

Myntning, efter Olaus Magni.

En institution, som med all säkerhet hörde till de märkligare i staden såväl under medeltiden som allt framgent var »Myntet» eller mynthuset. Det var under 1400-talet belägetpå Själagårdsgatan. Senare finna vi det måhända på Kinstugatan samt på Svartmangatan; redan 1567 sålde hustru Margareta, Jost myntmästares änka, ett »hus på Svartmunkegatan, som fordom kallades gamble mynthet» och var beläget mellan Gerlach von Emdens och Rasmus Ludvigssons hus. Att detta hus redan då kallades gamla myntet, tyder ju att ett nyare redan fanns. Ett nytt sådant var också inrättadt, först på Riddarholmen, sedan på Helgeandsholmen.

Mynt från 1400-talet, präglade i Stockholm. Sten Sture d. y:s markmynt, prägladt i Stockholm.

De första med säkerhet i Stockholm slagna mynten datera sig från konung Erik XIII:s tid, sannolikt från år 1405, ty detta år omtalas det »nya k. Eriks mynt, som i Stockholm

slås och gängt och gäft är i Sverige». Sedermera läto nästan alla konungar och riksföreståndare slå mynt i Stockholm, i början af enklare beskaffenhet, senare verkliga praktstycken. Sten Sture d. y:s markmynt och k. Gustafs ören t. ex. äro praktstycken utgågna från mynthuset i Stockholm.

Myntare från Medeltiden.

Bland öfriga offentliga byggnader under medeltiden och under de första Vasakonungarne må i korthet påpekas de många gillena med sina rymliga salar.

Gillena voro en märklig yttring af medeltidens lif. Man kände under denna tid i ytterligt hög grad behofvet af sammanslutning mellan dem, som genom verksamhet, ställning i lifvet eller annan gemensamhet i intressen hörde samman, till inbördes stöd och hjälp och till inbördes glädje.

De som i staden drefvo samma handtverk bildade ett gille. Som för handtverkare och köpmän gillesinstitutionen lätt kom i beröring med stadens administrativa förhållanden, kräfdes för dessa gillen stadgar, som hade erhållit bekräftelse af stadens styrelse. Andra gillen, hvilkas uppgift hade alls intet med politiken att skaffa, behöfde ingen borgerlig bekräftelse.

Liksom i allt, som ingick i medeltidens lif, spelade det kyrkliga elementet en stor roll för gillena. Det var vanligt,att gillet tog namn af något helgon, t. ex. S:t Nikolaus, S:t Gertrud, hvars särskilda hyllande utgjorde ett föreningsband för gillets bröder och systrar. I någon kyrka stiftade gillet ett altare till dess helgons ära och vid detta altare förrättades gudstjänst på gillets bekostnad och till dess båtnad.

Gillet hade eget hus, i hvilket man samlades till behandling af gillets angelägenheter och till sällskapligt samkväm. Vid dessa tillfällen var gillesalen festligt prydd och glädjen stod högt i tak — ibland dock störd af buller och kif, ty man drack den tiden gärna utan måtta. Män och kvinnor deltogo i de flesta gillens samkväm. Gillena voro dessutom förmedlare mellan de olika stånden, ty samhällets stormän läto sig gärna upptagas som bröder, åtminstone i de förnämligare och borgerliga gillena.

Medlemskapet i gillet utgjorde ett broderskap och inom detta skulle man älska och hjälpa hvarandra icke allenast i hälsans dagar eller under detta jordelifvet. Var en medlem af gillet sjuk, skulle de andra vårda honom; var han död, skulle de följa honom till grafven, och ännu därefter skulle gillet för hans själs bästa låta läsa mässor vid gillets altare.

Utom gillena få äfven till de offentliga byggnaderna i staden räknas det på Helgeandsholmen belägna s. k. Helgeandshuset, som under medeltiden och ännu på 1530-talet ägde bestånd. Det blef inrättadt på 1300-talet för

upptagande af sjuka och fattiga samt för ålderstigna i staden, hvilka där under längre eller kortare tid fingo underhåll och vård. Äfvenså användes helgeandshuset till en art härberge för vandrare och andra resande, mest för munkars eller i kyrkans tjänst anställda personers härbergerande. Denbyggnad, som bar namn efter stiftelsen torde varit jämförelsevis omfattande. Måhända var det där eller i det lilla kapellet som den på Helgeandsholmen mellan Engelbrekt och k. Erik XIII år 1433 ingångna dagtingan undertecknades.

*

VI.

Enskilda hus.

Stormännen i landet voro i äldre tider i egentlig mening ej bosatta i Stockholm. Utom stadens ämbetsmän, en del andlige samt de handtverkare, hvilka tillhörde samhället, torde i själfva staden varit bofasta endast helt få andra personer. De högste i landet hade sina befästa gårdar, där de på sätt och vis intogo samma ställning i sin trakt, som konungen intog inom hela landet. De kunde således ej hafva någon åtrå att bosätta sig i staden, där de gifvetvis skulle kommit i ett mera påtagligt beroende af konungamakten.

Man får därför antaga, att de enskilda byggnaderna ännu ganska långt fram i medeltiden voro af allra enklaste beskaffenhet, samt att trähusen voro öfvervägande, ett förhållande, som framgår äfven af de förödande eldsvådorna, hvilka på 12-, 14- och 1500-talen snart sagdt afbrände hela staden. I och med stadens tilltagande i storlek och betydelse samt invånarnes förbättrade förmögenhetsvillkor började man sannolikt att uppföra solidare och äfven i arkitektoniskt hänseende prydliga boningshus. Likväl voro ännu jämförelsevis långt fram i tiden ett flertal byggnader s. k. korsverkshus.

Tidigt på 1400-talet omtalas enskilda personer tillhöriga stenhus ofta i handlingarna och redan pä 1300-talet torde deej varit sällsynta, men nämnas endast sparsamt i bevarade urkunder. På grund af den stora eldfara, hvaraf staden ständigt hotades genom de myckna trähusen, utgåfvos gång på gång af Vasakonungarne stränga förordningar emot uppförande af trähus. Äfvenså hotades borgarne med att mista sina hus och tomter, ifall de icke inom viss tid uppfört stenhus i trähusens ställe (1564). Att dessa förordningar emellertid ej efterlefdes, synes bäst däraf, att de tid efter annan måste upprepas. Själfve borgmästaren i Stockholm ägde 1570 vid Gråmunkegränd ett trähus, som han då sålde. Ja! ännu i början af 1600-talet voro trähusen i staden mellan broarna ej så få. På malmarna, där utrymmet var större och eldfaran följaktligen mindre, stod det inbyggarne fritt att bygga af trä eller sten, huru dem bäst passade.

Man hade, såsom helt naturligt var, den största förskräckelse för elden, och den som bevisligen varit orsaken till en eldsvåda, straffades mycket strängt. I stadens tänkebok från 1550-talet omtalas t. ex. att: En piga hade släppt elden lös hos Lukas apotekare och allt som i hans stuga var brann upp och hans eget barn med. Domen hänsköts till hertig Erik (XIV), som dömde, att hon skulle hudflängas, samt att hon sedermera skulle fly staden.

Trakten kring Stortorget och kyrkan var den mest eftersökta stadsdelen. Här voro redan under medeltiden flera af stadens mera betydande män husägare och ännu mot midten af 1600-talet var det ej ovanligt att stormännen bodde i denna del af staden. På 1400-talet hade man likväl redan börjat uppföra bekvämare »herremans sätehus» utanför den gamla muren, äfven vid Fiskastrand och efter hand synes t. o. m. framstående medlemmar af samhället valt sig bostäder nästani alla delar af staden, ja på 1500-talet finner man att på Gråmunke- eller Munkeholmen (Riddarholmen) flera enskilda tomtägare uppbyggt stenhus. Samtidigt fortgick utflyttningen af den fattigare befolkningen till malmarna.

Såsom förut nämnts var ett stort antal hus redan tidigt uppförda af sten, men om också mot slutet af k. Johan III:s regering trähusen knappast utgjorde mer än femtedelen af hela antalet beboeliga hus i staden mellan broarna, torde de icke varit inskränkta till någon viss stadsdel. De återfunnos öfverallt: vid Stortorget så väl som i

konungaborgens närhet, vid Skeppsbron och på den förnämliga Svartmangatan, i »Helvetet» och i Våmba fjärdingen. Häraf fingo gator och torg en kanske irregulier, men så mycket mera pittoresk prägel. Vid sidan af en ståtlig renässansbyggnad med dyrbara ornament i huggen sten påträffade man en smutsig och rökig smedja t. ex. eller annan liknande inrättning. Sådant gaf emellertid åt gatans utseende i det forna Stockholm en omväxling, som i icke ringa mån förhöjdes genom den omständighet, att husen ej voro så enformigt lika höga som nu. Det var ej så noga den tiden. I allmänhet voro husen små, ja förvånande smått tilltagna. Man formligen bodde på hvarandra. När man i våra dagar t. ex. i de gamla nordtyska städerna, hvilka delvis torde likna gamla tiders Stockholm, ser gator eller gatudelar med sådana, ännu bebodda hus, förvånar man sig öfver de nutida inbyggarnes små pretentioner. På samma gång måste man beundra deras pietet för det gamla och man respekterar den känsla, som talar hos dem, hvilka hellre äro litet trångbodda på samma plats, där förfäderna arbetat, älskat, lidit och dött, än de hyra in sig i en opersonlig modern hyreskasern, kansketillhörig ett bolag, hvars intresse uteslutande är att få sina våningar uthyrda till högsta möjliga pris.

*

I Stockholm, där stenhusen voro många, var det. s. k. gafvelsystemet flitigt användt under medeltiden och Vasatiden. Några egentliga minnen däraf har Stockholm dock icke nu, om ej i de anordningar, som till våra dagar bibehållit sig i vissa på 1600-talet uppförda hus vid Stortorget och på några andra ställen i staden mellan broarna.

Om själfva byggnaderna i det forna Stockholm endast helt bristfälligt kunna beskrifvas på grund af fullständig saknad af material till en sådan beskrifning, föreligga däremot nästan oräkneliga exakta uppgifter om äldre ägare af de enskilda husen. Äfven här finnes dock en svårighet, som i många fall visat sig oöfverstiglig, den nämligen att skrifvarne af de gamla fastebrefven eller köpehandlingarna, med afseende på att vissa hus vid tiden för brefvens utfärdande voro kända af hela staden, ej aktade nödigt närmare beteckna dem annat än med ägarens namn. Häraf uppstår ofta nog missförstånd samt i vissa fall omöjlighet att bestämma deras läge. Äfven i de fall, då man velat vara så tydlig som möjligt, kan det vara svårt nog att bestämma läget af det hus som åsyftats. När staden själf 1489 6/7 uppträder såsom köpare, beskrifves det inköpta husets läge på följande, visserligen utförliga, men icke desto mindre tämligen invecklade sätt: »eth stenhws medh tess liggiende grundh som her eptefølllie belegen innan Stochholms stadz mwr østan radhwsith och bwrsprakit, swnnan twers offuer grenden fran kyrkyaherrens stenhws nordankøpmanna gatan aller öffwersth wiidh stora torgith oc upsides østan Niels Manssons gardh och Lasse Rodahosa gardh, som Ängleka Frwlow medh sina hustru Dorothea fordom atthe och besato, gudh theris siel nade, medh alle tess vndeliggiende gathaboder fran vestra sødra hörnit wijdh Køpmanna gathan in til Norra gathan wijdh kirkio herrans stenhus.» Detta gör att man, ehuru materialet är rikhaltigt, icke har så lätt att känna sig till rätta i medeltidens och Vasatidens Stockholm. I vissa fall har det dock lyckats att klargöra läget för flera hus, som innehafts af mera bekanta personer under nämnda tid.

Den från konung Karl VIII Knutssons dagar bekanta kansleren Klas Ryting hade ett stort stenhus vid Stortorget näst intill rådstugan; det såldes 1491 12/12 till Sten Sture d. ä., den frejdade riksföreståndaren, som likväl endast några få år bibehöll detsamma. Den tomt, hvarpå detta hus var beläget, är en del af den där Börsen nu står.

Riksrådet herr Peder Hård, den från Gustaf I:s tid bekante riddaren, ägde ett hus vid Stortorget. I södra hörnet af Köpmangaten och Stortorget låg ett stenhus, som ägts af Sten Sture, men som k. Gustaf 1527 10/10 tillät Alf Grefverad att taga i besittning. Ett trähus vid stora torget ägdes 1549 4/11 af Ulf taskemakare, som då sålde det till k. m:ts sekreterare Clemet Hansson. Äfven den bekanta storborgaren i Stockholm skeppar Olof var husägare vid Stortorget. Riddaren Åke Bengtsson (Ferla) köpte 1567 ett stenhus vid Stortorget; detta hus, som sedermera omtalas i köpebref och andra handlingar, kallades efter Åke Benktssons hufvudgård på landet »Bergshammarhuset» och var helt visst beläget i hörnet af Trångsund och Specktens gränd. K. Gustaf I skänkte 1544 20/12 till sin systerson Per Brahe ett hus vid Stortorget närarådhuset, så nära t. o. m. att arfvingarna på 1590-talet, då huset skulle tillbyggas, måste begära särskildt tillstånd af staden att få göra en öfverbyggnad hvilande på pelare, sålunda nämligen att under öfverbyggnaden skulle blifva en öppen »porticus». Denna ansökan bifölls, dock under den förutsättning att rådhuset häraf ej lede skada samt att nämnde porticus upplätes

till en »allmän spatsergång». Detta hus var gifvetvis på sin tid ett bland de prydligare vid Stortorget och innehades sedermera af sonen grefve Abraham Brahe samt af sonsonen grefve Per, men synes på 1670-talet blifvit såldt till staden.

I det södra hörnet af Köpmangatan och Stortorget, på samma tomt, som nyss omtalades såsom tillhörig Alf Grefverad, på 1520-talet, låg senare ett ståtligt hus, hvaraf kanske ännu någon del är att återfinna i det s. k. Grillska huset. Det uppfördes af handelsmannen Hans Brehmer på en af trenne mindre tomter sammanslagen vidsträckt tomt. Här stodo nämligen förut trenne stenhus, hvilka Hans Brehmer tillhandlat sig af olika personer. Tvenne af husen voro belägna vid Stortorget, det tredje vid Köpmangatan. Ett af de båda förstnämnda hade egts af riksmarsken Jakob De la Gardie, det andra af fru Beata Oxenstierna (Erik Göransson Ulfsparres fru). Det De la Gardieska huset, som låg i hörnet af Köpmangatan, hade förut tillhört rikskammarrådet Måns Mårtensson Palm och såldes af honom till De la Gardie, som snart föryttrade det till Brehmer. Fru Beata Oxenstierna hade sannolikt köpt sitt hus af kyrkoherden mäster Jacobus Erici, som ännu 1632 ägde huset i själfva inre hörnet, där senare fru Beatas hus säges vara beläget.

Det hus i hörnet af Svartmangatan, som bildade hörn med Hans Brehmers hus, ägdes under förra hälften af1600-talet af barberaren Hans Henning, hvars son Tobias sedermera sålde det till kommissarien Johan Gerdes, hvilken i sin ordning afstod det till Ester Ringels arfvingar, bland hvilka sonen, den bekante läkaren Johan v. Horn, senare ägde det.

Det västra hörnhuset vid Svartmangatan ägdes på slutet af 1500-talet af en Jakob Turesson, hvars granne på västra sidan var den bekante Filip Kern, k. Johans byggmästare m. m. Det i hörnet af Skomakaregatan belägna huset ägdes redan på 1540-talet af en Markus Bengtsson, som dock sannolikt sålde det till borgaren Mauritz Göransson, hvilken i sin ordning år 1590 afyttrade det till Henrik Hansson vägare.

Det andra huset från Kåkbrinken åt Skomakaregatan ägdes af ryttmästaren Pancratius Heideman, som i början af 1600-talet sålde det till skräddaren Fr. Beijer. Ägarna till de båda hörnhusen vid Kåkbrinken äro kända. Det södra ägdes af Johan Berendes, hvars enka Ingeborg Kurck sålde det till K. M:ts mästerkock, Evert Wolff, styffader till Polycarpus Crumbygel, adlad Cronhielm. Det norra hörnhuset tillhörde på 1560-talet Matts Hals, hvars enka upplät det till hustru Brita, Lasse Torkelssons enka.

Det har ej lyckats att bestämma, på hvilken tomt vid Stortorget det hus låg, som kamreraren Abraham Cabeliau inköpte. Här var det säkert ej k. Gustaf II Adolf först såg dennes dotter, den sköna Margareta Cabeliau, som var hans älskarinna redan 1615 och blef moder till grefve Gustaf af Wasaborg, ty Cabeliau köpte huset först 1626 af Stephan Lemnius. Äfven Rasmus Ludvigsson, den bekante släktforskaren från 1500-talet, var husegare vid Stortorget, men sålde sitt hus till kansliförvanten Johan Krank. Hvilken tomtnu motsvaras af denna, af Rasmus Ludvigsson sålda tomt kan ej heller med säkerhet bestämmas.

Sedan vi nu gjort en rund kring Stortorget få vi ej försumma att kasta en blick i »S:t Niclas port», numera Storkyrkobrinken öfre del. Här låg den store reformatorns, Olaus Petri hus, hvilket han 1527 7/7 fått k. Gustafs tillåtelse att tillbyta sig mot ett hus han ägde på Vesterlånggatan. Olaus Petri nya hus var beläget i västra hörnet af den s. k. Helvetesgränden och S:t Nikolai port. Mäster Olofs enka, hustru Kerstin, som efter mannens död ägde huset, utvidgade tomten 1557, då hon genom köp förvärfvade en träbyggnad belägen »inuti Helwitisgränden», alldeles invid hennes gård.

Det motsatta hörnet ägdes af Hans Krank, som på 1570-talet sålde tomt och hus till Gabriel Christersson, friherre till Mörby, stamfader för friherrliga och grefliga ätterna Oxenstierna. Till denna tomt hörde då möjligen hela området ända upp till det n. v. hörnet och skulle i sådant fall det af rikskansleren Axel Oxenstierna uppförda huset (nu Statistiska byrån) stå på den östra delen af tomten.

En myndig man »Peder i porten» eller Peder Clemetsson ägde under 1540-talet i S:t Nikolai port ett hus, som måhända låg på sistnämnda tomt. Öfver Helvetesgränden var då ett hvalf.

Äfven i andra delar af staden funnos mot slutet af 1500-talet anmärkningsvärda privathus, bland hvilkas ägare

märkas de mest framstående personerna i landet.

På Svartmangatan t. ex. nämnes bl. a. 1586 2/5 ett hus kalladt »änkiedrottningens hus», d. v. s. att det måste tillhört endera Katarina Stenbock eller Gunilla Bielke. I närheten däraf låg Pontus de la Gardies hus, som han innehade redan 1576. Den bekante kyrkoherden Erik Schepperus ägde huspå Svartmangatan och tillbytte sig 1599 5/3 ännu ett beläget »i hörnet utmed finska kyrkan». Ett hus benämndt »Gerehuset» omtalas redan på 1540-talet; det låg vid Svartmangatan och tillhörde 1567 Stockholms hospital, som detta år den 14/2 till Anders Olsson upplät: »ett gammalt förfallet stenhus, som kallas Gerehuset vid Svartmunkegatan». Den bekante »seijer-makaren» (urmakaren) Peter Grundel köpte 1582 21/7 hus vid samma gata. Erik skinnare fick 1549 ett hus vid Svartmangatan kalladt »Köpehapn». Äfven vid Järntorget ansågs det vara förnämligt att äga hus och tomt. Där låg t. ex. borgmästaren Gorius Holsts f. d. hus på östra sidan; det tilldömdes 1573 1/4 Hans Lehus (Leuhusen), men såldes af denne 1584 8/2 till Melchior Volger och säges då vara »gammalt och förfallet». Göran Persson, konungens sekreterare och procurator, den fruktade favoriten erhöll 1563 21/4 ett hus vid samma torg. Äfven hade kyrkoherden Hans Kökemester sitt hus vid Järntorget.

Vid Kinstugatan hade grefliga ätten Sture sannolikt en större tomt, som länge kallades »gamla Sturetomten». Anders Sigfridsson (Rålamb) köpte 1577 11/3 ett stenhus vid samma gata; detta hus innehades sedan länge af släkten.

Bland husägarne i Kåkbrinken märkas bl. a. K. M:ts härold Lars Knutsson till Åboo, som 1564 4/12 köpte ett därstädes beläget, staden tillhörigt hus. Fru Anna till Åkerö (på modernt språk sannolikt friherre Hogenschild Bielkes fru, född Sture) nämnes 1570 såsom innehafvarinna af hus i samma brink. K. M:ts trotjänare Johannes Regnier »organista» tillhandlade sig 1574 ett nedanför Kåkbrinken beläget hus, som »man förr kallat Bagarehuset»; det hade förut tillhört den bekante Urban målare, men såldes nu af dennes enka, som var omgift med Jakob glasmästare.Skomakaregatan var ej heller utan framstående tomtägare. Didrik myntmästares änka, Birgitta Kristiernsdotter (k. Gustafs fränka) fick 1528 14/4 ett hus därstädes. Jean de Herbouielle, den såsom franskt sändebud och sedan såsom hertig Karls råd bekante fransmannen, var 1575 ägare af ett hus vid Skomakaregatan.

Vid Skärgårdsgatan (fordom Själagårdsgatan) finna vi Klas Kristersson Horns änka 1574 såsom innehafvarinna af ett stenhus, hvilket fordom tillhört Hans Gammal; det var sannolikt detta hus, som användes till stadens »byssehus». Sivard Kruse till Elghammar inköpte på 1560-talet flera tomter på nämnda gata och uppförde sannolikt där ett större hus, som gränsade till S:ta Katarinas gillestuga.

Vid Söderport låg på 1560-talet riddaren Hans Klasons till Årsta hus.

Skulle man upprepa alla på Vesterlånggatan från denna tid kända herremanshus skulle det föra oss för långt. Nämnas må dock bl. a. husägare: Dionysius Beureus, hertig Eriks olycklige lärare, Lars Tureson (Tre rosor) till Peningby, den förut nämnde Göran Persson, riddare Åke Bengtsson (Ferla), herr Gabriel Kristersson (Oxenstierna), konterfejaren Willem Boij m. fl., m. fl.

På Baggensgatan låg ett hus, som riddaren Anders Keith tillhandlade sig 1578 18/1, och som sedermera varit kändt under namn af »Papistekyrkan». I fru Gunillas gränd vid Österlånggatan låg ett gammalt hus med anor från midten af 1400-talet; det tillhörde på 1570-talet rikskansleren Nils Gyllenstierna. I Gråmunkegränden hade herr Nils Ryning 1587 ett hus.

Af anförda exempel synes sålunda, att tomter belägna snart sagdt i alla delar af staden inköptes af stormännen på1500-talet, och att det lilla hopträngda samhället från medeltiden börjat utveckla sig till en modernare stad, enligt den tidens åskådning.

Under de senare regenterna af Vasahuset får man se, hurusom staden mellan broarna öfvergifves af de tongifvande, hvilkas lösen blifver utflyttning till malmarna. Den gamla staden med slottet och det stolta tornet »Tre kronor» förblifver dock alltjämt medelpunkten, stadens hjärta.

Och det är den än i dag, den gamla »sta’n», med sina minnen från flydda dagar, med sina stämningsfulla gator,

sin idoga befolkning och sina egendomliga terrängförhållanden, hvilka mer än något annat lära oss att minnena från det forna Stockholm väl äro värda att bevaras och räddas undan de anlopp, som i senaste tider från vissa håll så tanklöst gjorts mot dem.

Ill. Bror Almquist Psaltaren Ps 119 v 122

SLOTTET MED »TRE KRONOR» från S:t Niklas port.

En promenad i »Gamla Stockholm».

Vi komma från Brunkeberg. Sedan vi passerat Malmtorget, beträda vi den första delen af Norrebro, som befinner sig icke så litet mera neråt västra hörnet af torget än Norrbro nu gör. Bron är af trä, men solid. Sannolikt stadigare än den rankiga bro, som förmedlade trafiken mellan staden och malmen på 1500-talet.

Vi närma oss *stadsporten* med sin machicouli och sina tvenne torn; det är blott den yttre Norreport, som var belägen på Helgeandsholmens norra sida. Från denna port utgår en vördnadsbjudande krenelerad mur, som omgifver Helgeandsholmen och i hvilken på höger sida finnes en kraftig bastion med torn (på 1500-talet kallad postej) och skyttevall. Till vänster från bron synes den pittoreska strömkvarnens drifhjul.

När man vederbörligen inför stadsvakten redogjort för sin afsigt att aflägga ett besök i staden, får man anvisning på det strax till vänster om porten belägna *Helgeandshuset*, där den, som är trött eller sjuk efter en lång resa, kan finna nödig vård och hvila. En större sofsal med lägerstäder står öppen för en och hvar. Ett altare i en absid i salen påminner oss om att det är fromma munkar, som äro värdar på stället.Slottet och Norreport.Från den stora salens fönster har man utsigt öfver klostergården med sin inbjudande klostergång. Tyvärr tillåta oss ej klosterreglerna att intränga i klostrets inre.

Myntmästarens hus på Helgeandsholmen.

Vi träda då åter ut för att genom den södra Helgeandsholmsporten begifva oss ut på fortsättningen af Norrebro, men vi hejdas på vägen. Till höger, strax före porten, dragas nämligen våra blickar till *mynthuset*, och vi kunna ej motstå begäret att aflägga ett besök hos myntmästaren, där diverse mynt och medaljer finnas att beskåda eller inköpa.

Gustaf I:s öre 1528.

***

Sedan myntmästaren eller hans dotter vänligen visat oss vägen, återtaga vi vår vandring. Innanför den södra Helgeandsholmsporten måste vi göra halt. Tvenne broar leda nämligen härifrån; den vänstra direkt till konungaborgen, den högra däremot till den inre *Norreport*. Vid den vänstra bron ligger här inom stadens bommar förtöjd en båt af målerisk struktur med vajande vimplar. Denna bro är afsedd mera för slottsfolkets behof. Vi välja för vår promenad den högra bron, ehuru porten där borta med sina tre kraftiga torn, med sin vindbrygga och sina barska vakter tyckes oss, fredliga vandrare, något väl krigisk. Medan vi göra dessa reflexioner, betrakta vi den imposanta portens arkitektur, som synes vara en medeltida anläggning. Detta är också alldeles riktigt, blott spetsen på midteltornet samt riksvapnet öfver ingången datera sig från k. Johan III:s tid. På båda sidor om porten vidtager den bestyckade stadsmuren med sina »slangor» och »stycken». Här och där synas fasta torn till murens och portens ytterligare försvar samt på vänster hand den s. k. »laboratorierundelen» eller Lejontornet närmast slottet. Till detta kommer att skanskorgar och faskiner ofvanpå muren göra densamma ännu mera ointaglig.

Alla dessa försvarsmedel till trots och med vårt rena samvete till sköld besluta vi oss för att till den barske posten framföra vår önskan att komma in i staden. Då vi ju ej se ut att vilja göra ohägn, få vi fritt passera, och sedan vi kastat en flyktig blick i vaktrummet med dess kammare samt beskådat den stora spiseln i själfva porten, gå vi

helt frimodigt på och befinna oss på självfva *Stadssmedjegatan*, som någon tid kallades Norreportsgatan efter sitt läge här invid den inre Norreport.Bykyrkan och hörnet af Olaus Petri hus.

Här hafva vi strax tvenne gränder, en till höger, det är *Stålsgränden*, den vänstra heter *Peter brokikares gränd.* Stålsgränden ger oss en bild af den gemytliga delen i det gamla Stockholm. Tätt intill murens innersida finna vi åtskilliga smärre byggnader, bl. a. en halmbetäckt stuga, där en gammal spåkvinna låter höra sig. Strax invid uppgången till tornrummet i Norreports västra torn befinner sig en svinstia med åtskilliga innevånare. Äfven finnes i samma gränd en torftäckt smedja och ett inbjudande *våffelbruk* inrymdt i enStålsgränden.synnerligen pittoresk gammal svensk träbyggnad med »svalgång».

»Gyllene våfflan.»

Peter brokikares gränd, som leder upp till stadsdelen »Helvetet», frestar oss ej, vi taga därför vägen rakt ifrån Norreport genom Smedjegatan, hvars stenläggning lämnar intet öfrigt att önska i fråga om tidstrohet.

På denna gata möter oss en mångfald olikartade byggnader. Här finnas trappgafvelhus, trähus med utkragade våningar och hus med spritputsade fasader eller med fasader i»råtegel». Handtverkare och handlande af olika slag hafva här sina lokaler, bl. a. en tenngjutare, hvars präktiga bägare och pokaler i fönstren inbjuda till besök. *Konstnärernas härberge* befinner sig vid denna gata i tredje huset på höger hand. På väggen sitter S:t Lukas-gillets vapen. Detta hus är norra hörnhuset i *Johan sekreterares gränd.*

Gammal jerndörr vid Smedjegatan.

Öfverstycke å port vid Smedjegatan.

Nästa gränd heter *Urvädersgränd* efter ägaren till huset med hvalfvet.

Fortsätta vi nu Smedjegatan framåt, måste vi likväl, innan vi komma till *S:t Niklas brink* eller *S:t Laurentiigränd*, göra halt vid sista huset pä vänster hand. Det är ett prydligt renässanshus med en karnapp, som vetter utåt självfva S:t Niklas port. Huset tillhör Olaus Petri, den store reformatorn, kyrkoherde i Stockholms bykyrka samt stadens sekreterare, hvars*Ill. M. Dahlander. del.* Tenngjutaren hus vid Smedjegatan.bomärke jämte ett tyvärr något skadadt årtal synes å burspråket. Här finna vi ett i full gång varande tryckeri, där man bland andra rariteter äfven kan skaffa sig borgarbref, hvarigenom burskap såsom borgare i Stockholm vinnes.

Konstnärernas härberge vid Smedjegatan.

Nu hafva vi på vår vandring kommit till S:t Niklas brink hvars nedre del kallas S:t Laurentiigränd. Till höger synes baksidan af S:t Niklas' eller »den helige Nils'» port medS:t Gertruds gillestuga.helgonets bild uppställd i en nisch i portens inre högersida I vänstra hörnet intill porten se vi *Draketornet*, som i konung Gustaf I:s tid användes att härbergera förbrytare, när fängelsetornen i slottet icke kunde mottaga flera gäster.

Vi vandra emellertid uppåt brinken, lämnande Bykyrkan med sina salustånd på höger hand. Helvetesgränden med Hans Kranks hus, sedan det Oxenstiernska, hafva vi då på vår vänstra sida; det är det sista huset, innan vi komma upp till slottsplanen. På vänster hand finnas tvenne hus, vettande åt slottet och inbäddade i lummiga buskager. Det är *S:t Gertruds gille* eller så kallade gillestugor. Vi träda in. Väggarna äro kalkmålade, i taket finnas inskriptioner, kryddade af renässansens humor, tänkespråk, m. m. Vill man förfriska sig med ett verkligt godt glas öl, är här ett utmärkt tillfälle. Såväl på nedra bottnen som en trappa upp i den större gillestugan, där inredningen är i enahanda stil, finner besökaren nämligen sitt lekamliga välbefinnande tillgodosedt.

Styra vi nu kosan upp till *slottet*; möter blicken först vid bron öfver slottsgrafven tvenne ståtliga lejon på piedestaler. De bevaka ingången till den präktiga slottsporten, som daterar sig från Gustaf I:s tid, så när som på kolonnuppställningen, hvilken tillkom under Johan III:s regering.

Slottsporten gifver tillträde till den hvälfda stenbron, som förmedlar passagen öfver grafven, hvilken just här

framdrogs af konung Gösta på 1550-talet, hvarvid den mäktige konungen lät rifva ned ett bra stycke af Bykyrkans kor för att få plats för grafven. Självva slottet är omgifvet af en särskild mur, som åt vänster, när man passerat slottsbron, med självva slottet bildar en smal gång. Åt höger är en mindre trädgård.Slottsbron.

När man passerat porthuset och lämnat dess fasta hvalf bakom sig, väntar man att finna ingången till självva slottet. Det har sig dock ej så lätt, ty anordningarna öfverensstämma ej med våra dagars begrepp om en dylik ingång. I stället för att ligga midt framför Lejonporten, befinner den sig något undanskymd snedt åt vänster. Midt emot porten står i en kanonglugg i motsatta muren en kanon, hvars mynning är riktad mot självva det yttre porthvalfvet. Det är icke utan att man med en viss respekt och med raska steg skyndar förbi den farliga tingesten och praktiserar sig in på den af nobless präglade, storartade borggården. Först passerar man dockgenom den nyss nämnda inre slottsporten, som upptill är försedd med ett fällgaller, afsedt att utestänga sådana fiender, som lyckats trotsa alla öfriga hinder på vägen. Vi, som uppträda med de fredligaste afsikter i världen, riskera ej att få gallret nedfälldt framför oss.

Skyttemuren.

Borggården är präktig. På södra sidan se vi den monumentala fritrappan, som i första hand leder upp till den s. k. trumpetaregången, en af kolonner buren loggia. Vi hafva kommit in genom det sydvästra hörnet. Den länga, som då är rätt i norr, innesluter slottskapellet, och på samma sida finnes en utgång, som leder till den förut nämnda bron från Helgeandsholmen. Köket befinner sig i samma länga, mot det nordvästra tornet, hvilket ännu bibehållit sin medeltida krenelering. På västra sidan, alldeles vid ingången, har vakten sitt tillhåll i ett stort rum, kalladt borgstugan. Rätt i öster är en länga, som upptages af kanslirum m. m. En s. k. vattenport i denna längas stenfot leder ned till källaren, där det gamla arkliet eller »byssehuset» med slottets vapenförråd är inrymdt.Präktiga kanoner i tidens stil finnas uppställda såväl på borggården som vid muren.

De rum i slottet, hvilka äro tillgängliga för allmänheten, befinna sig i den västra längan. För att besöka dem, måste vi först beträda den till trumpetaregången ledande fritrappan. Sedan vi kommit upp i den loggialiknande gången, vända vi oss till höger. Längst bort i fonden synes en rymlig trappa, som vi besluta oss för att stiga uppför. Vi hafva ej gått många steg, förrän vi hejdas af vår nyfikenhet. Till vänster se vi nämligen, alldeles intill trappan, en liten kammare. Vi tro i första ögonblicket, att här är fråga om något pinorum, där tortyren i all sin gräslighet ännu florerar. Vi kunna dock lugna oss. Det blifver oss snart tydligt, att vi befinna oss midt öfver ingången i borggårdens sydvästra hörn. Den märkvärdiga inrättning vi upptäckt i det lilla rummet i muren är helt simpelt vindspelet till det fällgaller, som vid annalkande fara tillsluter porten.

Fortsätta vi nu trappan uppför, stå vi snart i ett vackert hvälfdt tornrum med stilfulla kalkmålningar pä väggarna, framställande bladslingor. Taket i detta rum är siradt med bladslingor och astronomiska framställningar; det är »maket med de planeter». Nästa rum är en sal med rikt inlagd panel, där mönstret utgöres af blommor och frukter. Taket är indeladt med vackra kassetteringar, och dörrarna äro verkliga mästerstycken. Till höger om ingången se vi en präktig grön kakelugn; på väggarna hänga porträtt af de tre första Vasakonungarne. Ett intressant bord, inlagdt med skiffer, står midt i rummet.

Från denna sal komma vi åter till ett mindre rum. Här är taket måladt med schablonerade fyllningar. En väldig spiselgifver en allvarlig prägel åt detta rum, hvars väggar äro prydda med gobeliner, framställande scener ur Jakobs historia.

I alla dessa rum finnas åtskilliga möbler af högt värde. Bl. a. betrakta vi med intresse drottning *Gunilla Bielkes skåp* (från Linköpings domkapitel).

Praktgafvel på »Adelhuset».

Efter gobelinrummet komma vi till en förstuga med skulpterade figurer. Här är vandringen i slottet afslutad, ty andra gemak än dessa äro ej för allmänheten tillgängliga.En vindeltrappa med tunnhvalf och väggnischer för oss åter ned på borggården, i hvars sydvästra hörn vi vid utträdet befinna oss.

För att beskåda äfven slottets äldre delar måste vi taga samma väg ut, som vi kommit in. Lämnande bron bakom oss svänga vi af åt vänster och se då bakom muren »slotts örtagården»; åt densamma vetter den prydliga praktgafvel, som af k. Johan III uppförts, och hvarå läses denne konungs devis: *Deus Protector Meus*. Denna del af slottet är den äldsta och kallas »adelhuset». Här inrymmes rikssalen. Där bakom höjer sig det imposanta tornet »*Tre kronor*», efter hvilket hela slottet ibland *orätt nog* uppkallats.

Sedan slottet sålunda studerats i detalj begifva vi oss till staden och taga då vägen bäst öfver den öppna platsen kallad »sanden». På höger hand lämna vi kyrkan, till vänster däremot göres ett ögonblick halt för att i förbifarten beskåda det första huset på vänster hand, bollhuset med dess teater, där lustiga »commedior» uppföras. Nedåt sjösidan finner man på höger hand *Bollhusgränden*, som fortsättes af *Jakob Bagges gata*, dit vi sedermera återkomma.

Nu taga vi vägen genom *Källargränden* och fortsätta till *Stortorget*. På höger hand ligger stadens *rådhus*, som trots sin föga invecklade anläggning genom de enkla medel, hvilka 1500-talets konstnärer så väl förstodo att använda, fått en pompös verkan upptagande täflan med söderns kostsammare byggnader.

Det hela ter sig ståtligt efter den i k. Johan III:s tid företagna »förbättringen». Byggnadens nedre del tyder på en medeltida anläggning, men gaflar och spets (tornet) samt målningarna förskrifva sig från nämnde konungs tid. Fasaden med sina kalkmålningar gör ett lifligt och anslående intryck.Rådhuset.Midt på rådhuset å det framspringande, af pelare uppburna partiet befinner sig »burspråket», d. v. s. den öfvertäckta balkong, från hvilken borgmästare och råd, ja någon gång konungen själf talade till den på torget församlade menigheten. På högra sidan från åskådaren sedt synes i muren målad en väldig solvisare med alla himmelstecknen, i sannskyldig renässansstil. Vi nöja oss dock icke med att beundra rådhuset utifrån; tyvärr äro dock själfva »rådstufvan» och de öfriga kamrarna ej tillgängliga, ty det höga rådet har strängeligen förbjudit menigheten att intränga i rådhusets inre. Vi måste därför åtnöja oss med att besöka källarvåningen, dit vinrankan i skylten lockar oss. Genom en massiv port i byggnadens västra hörn nedstiga vi utför tegeltrappan. Den konstnärliga anblick, som nu möter oss, är så öfverraskande, så oväntad, att vi måste samla våra intryck, klargöra våra begrepp. Bästa sättet är då onekligen att vid något af den stämningsfulla källarsalens ekbord taga oss en styrketår. Här är nämligen den förnämsta utskänkningslokalen i staden, och för en ringa penning fås det härligaste »rijnska wijn.»

Behörigen uthvilade och återkomna i jämvikt efter vår förvåning, kunna vi bättre iakttaga denna källares stilfulla inredning, som nyss slog oss med häpnad. Tak och väggar äro här öfverallt prydda och målade; figurer och blommor omväxla med ornament och sinnrika inskriptioner. Den halfskymning, som ligger öfver det hela, gifver källarsalen en alldeles särskild prägel och en tidsfärg, som icke störes af något. Denna källarsal, kanske det intressantaste i hela staden, skulle ingen försumma att besöka.

Länge kunna vi dock ej dröja i källaren, hvars frestande varor behörigen afprofvats och gillats. Vi måste återtaga Rådhuskällaren.Rådhuset och Per Brahes hus.vandringen på de spetsiga kullerstenarna, ty äfven torget är, utom en eller annan borgmästarsten, stensatt på samma vis som gatorna.

Torget ser synnerligen tilltalande ut. Där är en omväxling i arkitektur, som smeker ögat och intresserar. Här stå gamla medeltida byggnader, representanter för de första stenhusen i staden, sida vid sida med renässansbyggnader, som räkna några sekel mindre.

Norr om rådhuset t. ex. och ganska nära detta finna vi det hus, som Gustaf I skänkte sin systerson Per Brahe, hvars arfvingar sedan tillbyggde den öppna gången med dess pelare. Härtill kunde de dock endast under det villkor få tillstånd, att utbyggnaden ej hindrade trafiken till och från rådhuset. Detta hus är en fullödig representant för en förnämlig stormans stadsboning i slutet af 1500-talet.

Här invid i hörnet af *Köpmangatan* se vi ett litet medeltidshus, hvars gafvel är prydd med indragna putsade murytor. Öfver porten synes ett för det medeltida kynnet betecknande vapen.

Vapensten infattad å norra hörnhuset af Stortorget och Köpmangatan.

Innan vi öfvergå till nästa hörnhus, kasta vi en flyktig blick ned i Köpmangatan, genom hvars gamla från 1300-talet daterande port, »porta platee mercatorum» eller *Köpmanporten*, vi se ett vackert perspektiv ned åt sjön. Till vänster löper *Jakob Bagges gata*, som längre fram ändrar namn och blifver Bollhusgränd. Till höger invid Köpmanporten finnes en vacker brunn. Hörnhuset på andra sidan kallas »Spanska drufvan»Stortorgets östra sida och Köpmangatan.Bardskärarens hus vid Stortorget.Det är ett gammalt hus, som k. Gustaf I skänkte Alf Grefverad; här har en vinhandlare öppnat sin rymliga vinstuga med dess förtjusande utsikt och inbjuder oss att smaka ett glas äkta spanskt.

Här intill och i rät vinkel från »Spanska Drufvan» står ett nästan spöklikt hus, med sin stolta krenelerade gafvel, en gengångare från den gråa medeltiden. Träder man uppför den utspringande trappan, finner man visserligen intet, som påminner om spöken eller onda andar, men en hemsk dödskalle grinar oss till mötes. Konungens »bardskärare», ett mellanting mellan läkare, apotekare, sockerbagare och barberare m. m. är herre på täppan i den lilla hemtrefliga lokalen, där man likaväl kan få sig en påse karameller som en ny peruk, lika lätt bli rakad som få för sig uppenbaradt »sättet att bli evigt ung»; med få ord ett slags 1500-talets Dulcamara residerar här.

Svartmunkegatan, i hvars östra hörn detta hus är beläget, lämnar oss tillfälle att uppsöka den på *Kinhästegatan* belägna »Lusthige theater», en väldig byggnad med platser för 3 à 400 åskådare.

Hörnhuset midt emot »bardskäraren» är också ett medeltida hus. Dess trappgafvel med putsade masverk prydes af en nobel bild af den Heliga jungfrun. Såsom arkitektur torde det vara det vackraste vid Stortorget. Det äges af Jan guldsmed, hvars flitiga arbetare hamra och löda, snida och gravera, allt utan att på ringaste vis låta sig störas af besökaren, som sannolikt ej kan lämna mäster Jan utan att hafva gjort åtskilliga beställningar.

Guldsmedens grannhus, »*huset med kulan*», är upptaget af de konstförfarna väfsystrarna från Brunkeberg, hvilka här hafvaVäfvarehuset vid Stortorget. (Huset med kulan.)

sina väfstolar uppslagna midt i hjärtat af staden. Huset ligger i hörnet af Skomakaregatan, som äfven leder till »Then lustige theater». Med lätt spänd hvalfbåge förenas väfsystrarnas hus med ett s. k. dubleradt medeltida gafvelhus på torgets västra sida. På samma sida i södra hörnet af »*Beltaregången*» se vi ett annat medeltida spetsgafvelhus med i trä snidadevindbräder samt våningarna hvilande på utkragade stockverk. Äfven där äro de svenska väfnaderna hemmastadda.

Innan man lämnar torget, får man ej glömma att kasta en blick på den djupa *torgbrunnen* i huggen sten med sin smidda järnställning. Äfven måste man, om också med motvilja, ägna någon uppmärksamhet åt »*kåken*» eller skampålen, som gifvit namn åt den framför till Västerlånggatan ledande Kåkbrinken. Strax invid kåken synas de med årtalet 1·5·2·0 inhuggna *stenarne*, som påminna om blodbadet.

Genom *Trångsund* styra vi nu kosan från torget till kyrkan. På vänster hand möta vi genast ett af de med anledning af eldfaran så ofta förbjudna trähusen. Detta hus i tidig medeltidsstil med sina starkt framspringande våningar och sitt på konsoler hvilande karnap har en stark romansk anstrykning. Här har en krukomakare sin verkstad, och kan man se den idoge mannen dreja sina fat och krukor, hvilka sannolikt efter öfverenskommelse med mästaren kunna få medföras såsom minne af vandringen.

Sista huset i Trångsund, midt framför kyrkotrapporna, i hörnet af S:t Niklas’ eller Storkyrkobrinken, är ett trappgafvelhus liggande långs efter gatan med öfvervåningen hvilande på pelare, hvarigenom uppkommer en smal portik under hvars hvalf de utländska bladen, som kallas tobak, tillhandahållas.

Vända vi oss nu till *bykyrkan*, som från denna sida i det närmaste ter sig så som den gjort från dess tidigaste skeden, kunna vi visserligen genom de öppna kyrkportarna komma in i det hvälfda vapenhuset, men själfva ingångsdörrarna till kyrkan förblifva obevekligen låsta; genom dörrarnes blyrutor fängslas vi dock af den vy öfver kyrkans inre som man har härifrån.*Ill. M. Dahlander. del.* Dubleradt gafvelhus vid Stortorget.Gafvelhus vid Stortorget.Till vänster synes en liten dörr, öfver hvars tröskel man utan vidare betänkligheter kan träda. Det är dörren till *Helga Lekamens kor*, som befinner sig här och hvars vackra altare uppväcker vår beundran.

Promenaden genom staden är nu ändad och »Gamla Stockholms» största märkvärdigheter äro beskådade och beundrade. Genom S:t Niklas’ port finner man lättast vägen till Malmarna och till det omgifvande landet.

Vi sluta denna skildring med ett tack till besökaren för hans välvilliga intresse samt med en förhoppning att han, i händelse han skulle uraktlåtit att skaffa sig burskap såsom borgare i staden, ej måtte glömma det nästa gång, då han gör vandringen på ensam hand.

*

Etsningarna äro utförda af Silfversparres Nya Grafiska Aktiebolag.